

Betlémy a betlemáři na Litomyšlsku v 19. a 20. století

Vojtěch Večeře

Gymnasium A. Jiráska
Litomyšl
Septima: 2008 – 2009
Oktáva: 2009 - 2010

15 Teorie kultury, umění a
umělecké tvorby

Prohlašuji, že jsem tuto práci zpracoval samostatně a všechny použité prameny a literaturu jsem uvedl v závěrečném seznamu.

Litomyšl, 23. 2. 2010

Obsah

Obsah	1
Úvod	2
1 O betlémech obecně.....	3
2 Betlemářství v Litomyšli.....	5
3 Betlemářské vlivy působící na Litomyšlsku	6
3.1 Ústí nad Orlicí.....	6
3.2 Poličsko a Vysočina	9
3.3 Česká Třebová	10
3.4 Králicko	11
4 Betlémy v Litomyšli a okolí.....	12
4.1 Lidové betlémy v Litomyšli	12
4.2 Lidové betlémy v okolních vesnicích	17
4.3 Kostelní betlémy na Litomyšlsku	21
5 Autoři betlémů na Litomyšlsku	24
5.1 Jarolím Štantejský	24
5.2 Bedřich Jandera.....	26
5.3 Další autoři	28
6 Jesličková výstava v Litomyšli.....	31
Závěr	33
Seznam použitých pramenů a literatury.....	34
Seznam příloh.....	Chyba! Záložka není definována.

Úvod

Betlemářství, jako jeden z projevů umělecké i lidové tvorby, je součástí kulturního dědictví. Z důvodu svého dlouholetého zájmu o betlémy a betlemářskou tradici vůbec,¹ jsem si vytyčil cíl zmapovat betlémy z období 19.-20. století regionu Litomyšlsko s odbočkami do betlemářské tradice okolních měst.

Zjistil jsem, že téma betlemářství nebylo s ohledem na litomyšlský region nikdy podrobně samostatně zpracováno, což je pravděpodobně důsledek faktu, že Litomyšl nemá svoji vyhraněnou tradici ve znázornění narození Ježíše Krista².

Stěžejním zdrojem práce se stanou především výpovědi pamětníků, uvedená bibliografie a terénní průzkum.

Úvodní část pojmám jako vhled do problematiky betlemářství obecně, v následujících kapitolách se věnuji vlastnímu tématu betlemářství na Litomyšlsku, podnětům, které betlemářskou tvorbu v Litomyšli a v jejím okolí ovlivňovaly, jednotlivým betlémům daného regionu a v neposlední řadě jejich tvůrcům.

Sdružení Betlemáři Litomyšlska³, jehož jsem členem, si již při svém vzniku v roce 2003 vytýčilo úkol seznamovat veřejnost s historií a tvorbou betlémů v našem regionu. Následující stránky by měly alespoň částečně přispět k uskutečnění těchto snah.

---

¹ Od útlého věku se, díky svým prarodičům, věnuji této zálibě, a to jak teoreticky, tak řemeslně – svou vlastní tvorbou vyřezávaných betlémů.

² Tuto skutečnost jsem si ověřil v databázích Národní knihovny ČR (ČNB – Česká národní bibliografie a SKC – Souborný katalog ČR – CASLIN) a dalších institucích : v Regionálním muzeu Litomyšl a ve Státním okresním archivu se sídlem v Litomyšli.

³ Součást celostátního Českého sdružení přátel betlémů.

1 O betlémech obecně

Betlém, jakési umělecké ztvárnění biblického výjevu narození Ježíše Krista, spadá svým původem do 13. století. Asi nejznámější, avšak dnes již mnohými zamítaná, teorie o prvním betlému se vztahuje ke svatému Františkovi z Assisi, který měl roku 1223 se svolením papeže Honora III. postavit v jeskyni u vesničky Greccio dřevěné jesle, nechat přivést osla a vola a u tohoto výjevu sloužit 24. prosince o půlnoci mši. Avšak dnes se historikové a odborníci shodují v tom, že Františkův počín se spíše než stavění betlémů podobá liturgickým hrám⁴.

Pravý prapočátek betlémů jako takových hledíme spíše v kostele, na oltáři⁵. Již ve 13. století prý někoho napadlo rozmístit kolem výjevu narození spasitele další postavy uvedené v Bibli - pastýře, kteří údajně jako první přišli na místo zrození. Vznikl tak jakýsi model uvedené scény⁶.

Nejstarším doloženým betlémem je mramorová skupina soch Svaté rodiny a tří králů od Itala Arnolfa Gambia vytvořená roku 1291 pro chrám S. Maria v Římě. Toto dílo se však nedochovalo⁷, takže nejstarším dochovaným betlémem je dnes desetičlenná skupina asi metr vysokých soch od italského sochaře Vanniniho Mainardiho⁸.

Je tedy zřejmé a logické, že vzhledem k centru katolické církve v Římě se právě Itálie stala pomyslnou pravlastí betlemářství. Ovšem nezůstalo jen u toho. Lidé si jesličky brzo oblíbili a z jejich stavění v kostelech se postupem času stával zvyk, který začal expandovat do celé Evropy, v této době nejvíce do Evropy západní. Vzhledem k rychlosti šíření informací v tehdejší době se na naše území a vůbec do celé střední Evropy dostal betlém mnohem později; některé prameny dokonce uvádějí až rok 1560, jako rok prvního postavení kostelního betlému u nás (konkrétně v kostele sv. Klimenta v Praze)⁹.

Asi nejvýznamnější datum, týkající se prapočátků betlémů u nás, je rok 1562. V tomto roce prý byly postaveny v Praze v Týnském chrámu dosud nevídané jesle. Není asi náhodou, že zrovna tento rok se stal zlomem ve zvyku stavění jesliček, neboť právě toho roku podepsal císař Ferdinand I. zakládající listinu jezuitského řádu ve svých zemích (jezuité se podíleli na vývoji kostelních betlémů více než kterýkoli jiný řád)¹⁰.

První rozšiřování betlémů do domácností je kupodivu otázkou téže doby. Badatelé se dnes přiklánějí k teorii, že se jesličky dostaly z kostela do domácností přes soukromé kaple šlechty. Šlechtic si oblíbil betlém, který měl postavený v kapli, vzal si ho tedy do obytné části domu. Od šlechty přebíralo módu měšťanstvo a tak se patrně začaly jesličky objevovat i v měšťanských domech. Opravdovým zlomem v přemístění tohoto náboženského výjevu z kostela do domů je však až 18. století. V důsledku osvícenských reforem Josefa II. roku

---

⁴ ŠEBELA, Jan, ŠEBELA, Martin, *Z betlemářské tradice České Třebové*, Muzejní spolek Česká Třebová, 2006, s. 8 – dále jen *Z betlemářské tradice České Třebové*.

⁵ Tamtéž, s. 8.

⁶ Tamtéž, s. 8.

⁷ Tamtéž, s. 8.

⁸ Tamtéž, s. 8.

⁹ Tamtéž, s. 9.

¹⁰ *Vánoce a betlémy v České Třebové*, Česká Třebová, 1991, s. 5 – dále jen *betlémy v České Třebové*.

1780 se v hojně míře začaly betlémy stavět v domácnostech nejen bohatších, ale i středních a chudých vrstev. Císař Josef II. totiž kvalifikoval stavění a vystavování jesliček jako naivní obyčej. Jesličky tedy tímto na dlouhou dobu opustily církevní půdu.

Přemístěním betlémů se jejich pojetí velice změnilo - zesvětšelo. Lidé si do betlému začali přidávat výjevy z vlastního života, začali místo Narození Páně připodobňovat vesnici či městu, ve kterém žili, krajinu, do které umístili celou scénérii, ztvárňovali jako krajinu svého okolí. Prostý lid si tak biblickou událost přiblížil svému chápání a vnímání, částečně proto, že si pravé okolnosti nedokázal představit a částečně proto, že se tím s betlémem více sžíval.

2 Betlemářství v Litomyšli

Litomyšl se nevyznačuje žádnou originalitou ani specifíčností tvorby betlémů, z celostátního hlediska se tedy nejedná o typický betlemářský region. Na první posouzení by se dalo konstatovat, že v tomto ohledu zde žádná tradice neexistuje. Není však pravda, že by se zde na Vánoce jesličky nestavěly. O co méně má v sobě historie Litomyšle kreativity v tomto vyhrazeném směru lidské kultury, o to víc si dokázala vzít ze svého okolí.

Pokud vymežíme oblasti podle tradic výroby betlémů, leží Litomyšl na pomezí dvou velice významných betlemářských oblastí. Ocitá se takřka mezi mlýnskými kameny trochu odlišných vlivů Poličska a Ústeckoorlicka, které zde betlemářskou tradici ovlivnily nejsilněji. Avšak mimo těchto oblastí byla Litomyšl také poznamenána tradicí králické oblasti, která postupem času začala hlavní dva sousední vlivy prakticky vytlačovat a tradicí České Třebové, u které je však vymezení specifík betlémů poměrně složité. Jen ze západu k městu přiléhá kraj na betlémy chudý (Vysoké Mýto, Choceň).

Mikroregion Litomyšlsko je nový pojem, jeho vznik se datuje až k roku 2001. Tento územní celek samozřejmě spojuje podobné tradice, minulost, životní styl lidí, navíc navazuje na bývalý okres Litomyšl, zrušený roku 1960. Logicky je to území, které odnepaměti patří geograficky k sobě.¹¹ Historicky byla Litomyšl především městem silného církevního vlivu. Byl zde premonstrátský a poté augustiánský klášter, později i piaristická kolej, od 2. poloviny 18. století je zde vikariát a především to bylo biskupství, založené roku 1344 Karlem IV. To ovšem zaniklo za dob husitských válek. Je paradoxem, že zrovna město výrazně katolické nemělo zakořeněnou tradici výtvarného znázornění narození spasitele, takže z hlediska tvorby betlémů se muselo litomyšlské okolí přiklánět vždy jinam.

První betlém v Litomyšli měl být postaven nejspíše v roce 1580, ovšem neví se, v kterém kostele, z čeho byl vyroben, jak velké měl figury a kolik jich obsahoval.¹²

Další důležitá událost v oblasti betlemářství je známa až z pomezí let 1924-1925. Tou byla výstava betlémů především z tohoto regionu, která prezentovala rozmanitost zdejší tvorby – výstavě budu později věnovat celou kapitolu. Velkou část litomyšlských betlémů na výstavě tvořily ručně malované figurky především od Jarolíma Štantejského (ryzí ústeckoorlický styl) a jeho napodobitelů.

Co do originality jsou jedinou zjištěnou výjimkou betlémy s figurkami tvarovanými z chlebové hmoty. Ty však i přes pečlivé opatrování padly za potravu hlodavcům a moučným červům. Jeden takový betlém je dochován v Regionálním muzeu v Litomyšli a zmiňují se o něm v kapitole 4.1 Lidové betlémy v Litomyšli¹³.

---

¹¹ <http://www.litomyssko.cz/mainpage.asp?place=1&area=1>, 20. 11. 2008.

¹² VACLÍK, Vladimír, *Lidové betlémy : v Čechách a na Moravě*, Praha, 1987, s. 13 – dále jen *Lidové betlémy*.

¹³ Tamtéž, s. 85.

3 Betlemářské vlivy působící na Litomyšlsku

3.1 Ústí nad Orlicí

Neopominutelnou oblastí, ovlivňující Litomyšl z hlediska betlemářství, je Ústecko-orlicko. Je to oblast svou působností nevelká, ovlivňovala prakticky jen město a jeho okolí (do kterého spadá i Litomyšl nebo Česká Třebová), avšak tato její nerozpínavost zapříčinila vysokou koncentraci ústeckoorlických betlémů v jejich „rodišti“ až do dnešní doby¹⁴. I přes svůj malý vliv je tradice ústeckoorlických betlémů jednou z nejhezčích na našem území a vyznačuje se jasnými specifiky.

Pomineme-li kostelní betlémy stavěné v Ústí nad Orlicí v kostele do 18. století, byly a jsou lidové betlémy ústeckoorlické výhradně papírové. Betlémové postavičky měly většinou podkolenky, černé střevíce s přezkou¹⁵ nebo vázané sandály¹⁶ a podstavec napodobující trávu, na jehož spodku byla zpravidla žlutá oddělovací čára, která tvořila kontrast mezi mechem a figurkou a zároveň na ni tímto upozorňovala večer, ve tmě nebo přitímí. Takovéto betlémové figurky byly nejdříve tužkou nakresleny na tvrdý papír nebo lepenku, poté vyříznuty a natřeny podkladem¹⁷. Pak už se mohla figurka malovat koupenými práškovými barvami, které malíř zpracoval s kličovou vodou na třecím kameni¹⁸.

Místní betlemář na první adventní neděli snesl z půdy nasušený mech a betlém, který se většinou dědil z generace na generaci. Celé vánoční období pak trávil opravováním starých a doděláváním nových betlémových figurek. Často mu s tím pomáhala celá rodina. Vrcholem figurky byl obličej, který dělal vždy ten nejzručnější člen rodiny. Po dokončení takovéto betlémové postavičky se na zadní stranu přilepila příříznutá tříška, aby figurka držela zapíchnutá v mechu. Avšak málokdy obdařil tvůrce figurku podpisem, jen zřídka pak letopočtem. A to je v dnešní době pro badatele největší problém. Množství lidí už dnes nezná přesný původ betlému, který si na Vánoce staví. Je zde sice mnoho betlémů od autorů známých a proslavených i do dnešní doby a existují i odborníci, kterým stačí k identifikaci známého autora pouhý pohled na figurku, ale existuje (a hlavně existovalo) nezanedbatelné množství betlémů od dnes již neurčených autorů z neurčených rodin¹⁹.

Vrcholem malířovy zručnosti pak byla malovaná dálina, u které měl největší možnost ukázat rozsah svého umění. Nutno podotknout, že tvůrci, většinou bez malířského vzdělání a zatížení každodenními existenčními problémy, vytvořili díla doslova mistrovská, která dokazují, jak se uměl člověk v 19. století nadchnout pro věc.

---

¹⁴ SEKOTOVÁ, Věra, BROŽEK, Zdeněk, *Vánoce s betlémem : ústecké betlémy*, Ústí nad Orlicí, 1994, s. 5 – dále jen *ústecké betlémy*.

¹⁵ Dle mého názoru barokního typu.

¹⁶ Prvek hojně používaný Jarolímem Štantejským.

¹⁷ Tmavší sytá barva, tehdy běžně dostupná u materialisty.

ústecké betlémy, s. 5.

¹⁸ K míchání barev se také často používaly rybníční škeble.

ústecké betlémy, s. 5.

¹⁹ *Ústecké betlémy*, s. 6.

Ústeckoorlický betlém se stavěl na terén nejčastěji vytvořený z pytlů plněných senem, nebo slámou, také se dal vytvářet ze starých ošatek, krabic, či tzv. babiny²⁰ a později byl pokryt usušeným mechem. Tyto terény nejčastěji směřovaly do prudkého kopce, aby byly figurky pěkně vidět a příliš se nepřekrývaly. Centrem celého betlému byl samozřejmě chlév pro Svatou rodinu, osla a vola, nejčastěji vyrobený ze dřeva a bohatě nazdobený. Nad ním, nebo v něm, bývala znázorněná písmena IHS²¹. Nad chlévem samozřejmě nemohl chybět anděl s nápisem Gloria in excelsis deo a jako je tomu u většiny jiných lidových betlémů, bylo napravo od jesliček umístěno město a nalevo vesnice²².

Ústeckoorlické betlémy si však vyhrazují ještě jedno specifikum: i když je celý betlém umístěn do stylizované české krajiny, kolem chléva se Svatou rodinou rostou palmy, jako znázornění exotického prostředí místa narození Ježíše Krista. Musíme také brát v úvahu, že člověk žijící v 18. století nemá o životě, kultuře a krajině blízkého východu prakticky ponětí, a tak si je vykládá po svém a ztotožňuje je s tím, co zná. Tím se vysvětluje spousta nesrovnalostí, které by mohly dnešního pozorovatele udivit. Třeba fakt, že tu a tam má slon z královského průvodu pět prstů, nebo velbloud, místo svých noh, zvětšené psí tlapy.

Na Ústeckoorlicku se celkem přísně dodržovala tradice dvou až tří druhů betlémů: 1. VÁNOČNÍ BETLÉM: zde byli kromě Svaté rodiny, pastýřů a oveček postaveny pouze různé druhy darovníků. Lidská tvořivost jich dokázala vymyslet kvanta, různé druhy vesnických, městských, bohatých i chudých lidí obojího pohlaví, nesoucích Ježíškovi dary, muzikanty, hrající na oslavu jeho narození a v neposlední řadě i řemeslníky, ukazující svou zručnost, nebo obdarovávající Svatou rodinu výrobky svého řemesla. Avšak tato pestrá sestava setrvávala v betlému jen do Tří králů, kdy se betlém přestavoval na 2. TŘÍKRÁLOVÝ BETLÉM: před chlévem se muselo udělat místo pro tři krále a v předních řadách pro jejich bohatý průvod na koních, velbloudech a nesměl zde chybět ani slon. Průvod králů se podle fantazie lidí rozrůstal většinou až do gigantických rozměrů. Místo anděla držícího nápis Gloria in excelsis deo se dala nad betlém kometa a ve chlévě vystřídala samostatné figurky Marie a Ježíška v jesličkách - Marie se sedícím Ježíškem na klíně. Pokud betlém vydržel v domácnosti až do Hromnic²³, přestavoval se na 3. HROMNIČNÍ BETLÉM (někdy ještě dělen na Hromniční a Velikonoční betlém): místo chléva se postavil chrám, do kterého se dávalo tzv. Očišťování P. Marie. Město, znázorňující Betlém, se přestavělo na Jeruzalém, z lesů se postavila Getsemanská zahrada, ve které se na skalce modlil Kristus a anděl mu podával kalich. O kousek dál polehávali apoštolové a směrem k nim mířil zástup vojáků s kněžími. Tento typ betlému však nebyl na Ústeckoorlicku tak rozšířený a nedodržoval ho zdaleka každý²⁴.

O tom, že na ústeckoorlicku betlémařská tradice existovala a existuje, svědčí už sama rodová tradice, kterou dodnes někteří betlemáři dodržují a která sahala a sahá často až deset

---

²⁰ Odpad od drhnutí lnu.

²¹ Písmena IHS se vykládají mnohými způsoby. Buď jako Iesus Hominum Salvator (Ježíš spasitel lidí), nebo také Iesum Habemus Socium (Ježíš je náš společník), což je ve spojitosti s betlémem pravděpodobnější, neboť toto vysvětlení používali především jezuité, kteří jsou s rozšiřováním betlémů v minulosti právem spojováni. <http://cs.wikipedia.org/wiki/IHS>, 23. 2. 2009.

²² *Ústecké betlémy*, s. 7.

²³ 2. února.

²⁴ *Ústecké betlémy*, s. 9.

generací zpátky, jak tomu bylo např. v rodině Brožků, Fišerů, Kellnerů, Štanclů, Taüberů, Víšků, a mnoha dalších²⁵.

---

²⁵ *ústecké betlémy*, s. 9.

3.2 Poličsko a Vysočina

Další betlemářskou oblastí, která ovlivnila Litomyšlsko, je Vysočina a konkrétně její okrajová část, Polička.

Pro Vysočinu bylo charakteristické hojné využití dřeva pro nejrůznější účely. Výborně se hodilo i pro vyřezávání betlémových figurkek. Na začátku 20. století ještě nebylo v tomto kraji chalupy, kde by se po večerech nevyřezávalo. Tvorba se ale nijak hustě necentralizovala, takže tady nevznikla žádná výraznější centra betlemářské tvorby. Betlémy zde mají značně individuální charakter. Do jisté míry ale tvořila výjimku městečka a menší města, kde bylo stavění betlémů zálibou řemeslníků, obecních zřízenců a malých domkářů. Příkladem toho je právě Polička, kde se dochovalo několik desítek betlémů do dneška²⁶.

K nejhezčím poličským betlémům prý patřival Šimáčekův betlém. Řezbář Šimáček byl povoláním prýmkař a jeho figurky měly šité oblečení se zlatými a stříbrnými ozdůbkami. Zvláštní preciznost přikládal prý figurkám židovských kněží. Zajímavý byl údajně také betlém Františka Grundolcha, který původně postavil chlév v podobě ptačí klece a teprve později ho proměnil v tradiční místnost polorozbořeného Davidova chrámu. Nacházely se zde i další zajímavé betlémy, třeba Náhlíkův a Dernerův, jenže ty měly domácí figurky hodně promíchané s komerčními figurkami králickými²⁷.

Po současnost se výborně dochoval starý poličský betlém z majetku Bohuslava Andrla v Poličce. Původem sahá do rodiny Jeřábků, vznikl před více než sto lety a k jeho rozšíření přispíval ještě i dědeček dnešního majitele. Podobně vypadal i betlém Marie Pakrové z Poličky, u něhož se dokonce zachoval seznam budov a figurek²⁸.

Jako každá betlemářská oblast, i Polička se vyznačuje vlastními pravidly v tvorbě stavby betlémů. Nacházíme zde určitou paralelu s betlémy ústeckoorlickými, například umístění Svaté rodiny do pobořeného Davidova chrámu.

Jak již bylo zmíněno, poličské betlémy jsou vyřezávané výhradně ze dřeva a polychromované, v pozdějších dobách (2. pol. 20. stol.) už ale někteří tvůrci přistupovali k jednoduššímu způsobu malby figur, než je starý způsob polychromie dřeva s použitím podkladového nátěru plavenou křídou.

Na poličských betlémech se dá krásně pozorovat postup zesvětšování kostelních betlémů, neboť se zde výroba lidových jesliček od kostelních „předloh“ nevychýlila tolik, jako v jiných betlemářských oblastech. Lidé na Vysočině se vždy snažili kostelním betlémům hodně přiblížit, a proto mají poličské betlémy poměrně velké figury a hlavní postavy zůstávají znázorněné v dobové biblické podobě. Jen prosté darovníky si betlemáři na Poličsku vždy vytvářeli podle sebe a vtiskli jim tak ráz pravého, českého betlému.

---

²⁶ *Lidové betlémy*, s. 83.

²⁷ *Tamtéž*, s. 83.

²⁸ *Tamtéž*, s. 83.

3.3 Česká Třebová

Česká Třebová byla lokalitou, která také ovlivňovala litomyšlské betlemářství v podobném duchu jako Ústí nad Orlicí. Česká Třebová a Ústí nad Orlicí spolu sousedí a v určitém směru se prakticky ztotožňují i jejich betlemářské tradice. První českotřebovské betlémy byly, stejně jako ústeckoorlické, malované na papíru a je zřejmé, že dokonce někteří českotřebovští tvůrci přímo tvořili v ústeckoorlickém stylu. Stejně tak bývaly betlémy i stavěny - na mechu a do kopce (i když v České Třebové se dá tu a tam pozorovat větší rozmanitost krajiny a budov, jak je patrné ze vzájemného porovnání). Hojně se zde vyskytují betlémy sestavené z figur dvou nebo tří tvůrců. Asi nejznámější tvůrci v České Třebové byli Karel Jankele st. a potom i jeho syn Karel Jankele ml., kteří vyráběli papírové betlémy ústeckoorlického typu, ale budovy měli většinou vyrobené ze dřeva. Stávalo se také, že betlémy ve Třebové bývaly smíchané z figurek vyřezávaných i papírových a objevovaly se v nich i figurky betlemářů z Ústí²⁹.

Nacházely a nacházejí se zde i vyřezávané a polychromované betlémy nespécifikovaného stylu, v řadě případů ovlivněného králickou tvorbou. Určení obecných specifik českotřebovských vyřezávaných betlémů je obtížné, neboť jejich charakter jim vtiskla individualita tvůrce³⁰.

Českotřebovských vyřezávaných betlémů je dlouhá řada. Namátkou uvádím alespoň díla

K. V. Tomše („orientální“, českotřebovský)³¹, Č. Unzeitiga (pohyblivý)³², F. Slámy a dalších³³.

---

²⁹ *Z betlemářské tradice České Třebové*, s. 22.

³⁰ *Českotřebovské betlémy*, Česká Třebová, 1995, s. 7 – dále jen *Českotřebovské betlémy*.

³¹ *Z betlemářské tradice České Třebové*, s. 81-83.

³² *Českotřebovské betlémy*, s. 19.

³³ *Českotřebovské betlémy*, s. 11.

3.4 Králícko

Králícké betlémy patří od samého prvopočátku lidového betlemářství k nejrozšířenějším lidovým betlémům na území Čech. Betlémy, které původně vznikaly na území města Králíky, jsou vyráběné ze dřeva, převážně smrkového - proto je řezba jednoduchá, některé části postaviček (např. ruce) jsou vyřezány zvlášť a přilepeny. Doplnky figurek (jako třeba dary, pláště nebo krempa klobouku) bývají dodělávané z papíru. Celá figurka je pak polychromovaná. Králícké figurky jsou jednoduché, neumělé, bývají asi 10 cm vysoké, avšak mají v sobě určité kouzlo, které také, mimo relativní jednoduchost výroby, zapříčinilo jejich hojně rozšíření, především ke konci 19. století a v 1. polovině 20. století, kdy se prodávaly běžně po jarmarcích³⁴.

Králícké betlémy se vyskytují jak v podobě přenosných jesliček skříňkových, sloužících v dřívějších dobách především při koledování, tak v podobě jesliček statických - na Králícku ještě rozlišujeme betlémy stupňovité a rohové (stupňovité - postavené do jednotlivých úrovní jako schody, rohové - stavěné do rohu místnosti)³⁵.

Důvodem vzniku této tradice na Králícku byla mimo jiné velká bída. Byl to velmi chudý kraj orlického podhůří, proto zde betlemářství nemělo onen typický vývoj jako všude jinde. Výroba betlémů se rozmohla spíše kvůli obživě, než z důvodů duchovních nebo vlastního potěšení. Lidé, především němečtí přesídlenci, začali betlémové figurky vyrábět sériově a prodávat překupníkům do celého císařství, včetně Rakouska, Uherska a Slovenska³⁶.

Králícké řezbářství a betlemářství mělo tedy obdobu v Tyrolsku, především ve známém betlemářském centru Grödnertal. Vzájemné působení betlémů tyrolských a králíckých je zřejmé³⁷.

Rozmach králíckého betlemářství zapříčinil popularizaci tohoto stylu řezby (viz výše), v jehož důsledku začali mnozí zruční řemeslníci z celých Čech a Moravy napodobovat králíckou techniku a Litomyšl nebyla výjimkou. Nebudu se zde zmiňovat o významných řezbářích přímo z Králík a okolí, neboť jich tam žilo a tvořilo velmi mnoho a nelze vypíchnout ty nejdůležitější. Na tomto místě ale musím zmínit významného litomyšlského řezbáře, propagujícího králícký styl, Bedřicha Janderu, který vytvořil obrovské množství betlémových figurek, kterým svojí lidovostí a lidovou naivitou vdechl tu charakteristickou, českou, vánoční duši. Jednoznačně je jedním z nejdůležitějších litomyšlských betlemářů a dále mu budu věnovat celou kapitolu.

---

³⁴ VACLÍK, Vladimír, *České betlémy*, Praha, 1994, s. 104 – dále jen *České betlémy*.

³⁵ Tamtéž, s. 105.

³⁶ Tamtéž, s. 106.

³⁷ Tamtéž, s. 107.

4 Betlémy v Litomyšli a okolí

4.1 Lidové betlémy v Litomyšli

Při pátrání po dochovaných betlémech lidového charakteru přímo v Litomyšli jsem získal velmi kvalitní poznatky v depozitáři Regionálního muzea v Litomyšli³⁸. Zde se nachází čtyři exponáty, svým vznikem spadající nejspíše do 19. až poloviny 20. století, z nichž jeden bych kvalifikoval jen jako torzo a dále pak dva betlémy³⁹ z nedávné minulosti od dosud žijící autorky Milady Kysilkové, o kterých se ale vzhledem k době vzniku (přelom 20. a 21. století) zmiňovat nebudu.

Z hlediska kuriozity a velikosti je asi nejvýznamnější již v 2. kapitole zmiňovaný betlém chlebový. Tento přívlastek je ovšem mírně zavádějící, nejedná se totiž přímo o čistou chlebovou hmotu. Ve skutečnosti se tento materiál skládá z dřevěných pilin, otrub, podřadné mouky a kostního klišu⁴⁰, použitého jako pojivo. Každá figurka má ještě opěrný skelet, tvořený z dřevěné laťky, kostra končetin je pak dotvářena z drátů. Na tento základní korpus se při výrobě nanášela vrstva už zmiňované „chlebové“ hmoty, ze které autor vytvářel celkový charakter betlémové postavičky a tu nakonec polychromoval. Figurky jsou asi 20 cm vysoké a na některých lze identifikovat i litomyšlský kroj, v té době již odkládány. Zajímavé je i zobrazení skupiny tří dudáků s dvoupíšťalovými, kvintově laděnými dudami a postavička ve stejnokroji z josefinského období 18. století⁴¹. Dále se v betlému vyskytují samozřejmě stavby, vyrobené ze dřeva a lepenky, dotvářené papírem i materiálem, použitým na figurkách. Stejně jako postavičky jsou i stavby polychromované.

Betlém zhotovil nejspíše litomyšlský rodák Vorel (křesní jméno neznámé) pro děkanský chrám v Litomyšli v polovině 19. století. V současné době obsahuje sto dvacet jedna betlémových figur, z nichž některé byly v roce 1996 zrestaurovány pracovníci muzea Marcelou Frankovou z Litomyšle. První doklad o přítomnosti tohoto betlému v muzeu se datuje k roku 1909, kdy je v knize protokolů Litomyšlského muzea konstatován jeho stav, jako velmi ohrožený červotočem. Další zmínka pocházející ze dne 12. května 1912 od jistého pana Táborka, hovoří o zlepšení stavu betlému, díky zapisovatelově vytrvalému čištění sirouhlíkem, kterým docílil zbavení figurek červotoče a plísní. Roku 1926 se instituce muzea přestěhovala z budovy dnešní 1. základní školy na Zámecké ulici do budovy bývalého gymnázia, kde sídlí dodnes a betlém byl umístěn do expozice církevních památek. V té době byl prý celý postavený betlém šest metrů dlouhý, dva metry hluboký a dva metry vysoký⁴².

³⁸ Většinu informací k betlémům nacházejících se v muzeu poskytl Mgr. René Klimeš - zástupce ředitele Regionálního muzea v Litomyšli, dne 6. 2. 2009, psaný záznam výpověď i v držení autora.

³⁹ Jeden betlém z vizovického těsta čítající 8 kusů a betlém z kukuřičného šustí skládající se z 94 kusů.

⁴⁰ Kostní kliš - lepidlo vyrábějící se z kostí, bylo levnější než kliš kožní.

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Speci%C3%A1ln%C3%AD:Search?search=kostn%C3%AD+kl%C3%ADh&fulltext=Hledat>, 23. 2. 2009.

⁴¹ *Lidové betlémy*, s. 85, 86.

⁴² Klimeš, René, Mgr. - zástupce ředitele Regionálního muzea v Litomyšli, 6. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

Další betlém, uložený v muzeu, patřival litomyšlské rodině Podolských. Ten je vyřezávaný i polychromovaný v králickém stylu s figurkami zhruba 10 cm vysokými, přesně tak, jak tomu je u králických betlémů. Betlémové postavičky jsou mírně poničené, ale nejedná se o katastrofální stav. Několik figurek je zrestaurováno. Ve výborném stavu jsou postavičky tří králů s pozlacenými částmi oděvu, což je zřejmě provedeno po vzoru honosných kostelních betlémů. Tyto jesličky byly vyrobeny Eustachem Podolským a stavitelem Rackem v roce 1838⁴³. Po Eustachu Podolském byla držitelem betlému jeho neteř Antonie Podolská, která ho stavěla ve svém domě na Smetanově náměstí č.p. 42. Zde betlém přetrvával až do 18. 10. 1971, kdy přešel darovací smlouvou ze soukromého vlastnictví neteří A. Podolské, Zdeňky a Marie Lormanových, do vlastnictví litomyšlského muzea.

Třetími jesličkami je skříňkový betlém, původem spadající nejspíše do konce 19. století. Jeho figurky jsou vyrobené v králickém stylu, tedy většinou z dřeva, jsou polychromované, ovšem velikostí se mírně vymykají. Jsou malé, výšky asi 6-7 cm, a z tohoto důvodu nepřilíhají dokonale, resp. málo detailně propracované. Jedná se o typický skříňkový betlém, který ale v tomto případě nejspíše nesloužil při koledování, jelikož zezadu nejsou žádné důkazy nasvědčující přichycení řemenů, bez kterých by šlo betlém po celou dobu koledy asi jen těžko přenášet. Betlémové postavičky jsou přilepené k terénu, který je tvořen z barveného zmačkaného papíru. Kuriozitou je, že tento papír, použitý na betlémový terén, je původem popsáný notový papír, což je v současné době, díky vybledlosti barev, dobře pozorovatelné.

Protože se nedochovaly žádné mně známé prameny, nelze, bohužel, u těchto jesliček zjistit přesnou dobu, místo vzniku, ani autora.

Posledním betlémem z výčtu jesliček dochovaných v Regionálním Muzeu v Litomyšli je torzo pašijového betlému. Podle relativní zachovalosti dřeva ho lze časově zařadit nejspíše do konce 19. století. Pašijový zřejmě proto, že měl ilustrovat mimo Kristova zrození také pašijové zpěvy. Z betlému se dochovalo bohužel pouze šest figurek 20 až 25 cm velikých, takže bližší specifikování děje ve výjevu je prakticky nemožné. Při ohledání betlémových postaviček jsem zjistil, že jsou vyřezávané většinou z lipového dřeva a nejsou nijak povrchově upravované. Řezba je prakticky dokonalá a realistická, bez jakékoli stylizace. Nejsou zde dochovány ani postavy z ústředního motivu betlému a většina dochovaných neomylně vykazuje známky⁴⁴ vytržení z terénu, ke kterému byly nejspíše pomocí čepování a lepení napevno připevněny. Velkou kuriozitou je postava klečícího chlapce, držícího v dlaních trnovou korunu. Betlém byl podle těchto ortodoxních předpokladů asi určen pro stavbu v kostele, ovšem stejně jako u předchozího objektu nemůžeme z ničeho určit, zda se jednalo o některý litomyšlský kostel, od kterého autora a z jaké doby jesličky pochází a jestli se vůbec svým vznikem vztahuje k Litomyšlsku. Podle stylu řezby na betlému pracovalo asi více autorů, jedna figurka, konkrétně darovník s pytlím v podpaží, se vymyká typem řasení oblečení od ostatních.

Asi nejvýznamnějšími tvůrci betlémů tvořícími v Litomyšli byli Jarolím Štantejský a Bedřich Jandera. Těmto dvěma autorům budu ještě věnovat rozsáhlejší text samostatně, neboť právě oni se nejvíce zasloužili o rozšíření betlemářství na Litomyšlsku.

---

⁴³ *Jesličková výstava*, Litomyšl, 1924, s. 11 – dále jen *Jesličková výstava*.

⁴⁴ Podstavy figur nejsou vždy rovné, na spodu jsou díry po čepch, nebo hřebících a také zbytky lepidla - nejspíše klišu.

Betlémy Jarolíma Štantejského ukázaly cestu do Litomyšle ústeckoorlickému stylu. Ve druhé polovině 19. století vytvořil Štantejský pro četné litomyšlské občany mnoho nádherných jesliček, při postavení od dvou do čtyř metrů dlouhých, jak se na ústeckoorlický betlém sluší. Ovšem přirozenou migrací lidí se řada těchto betlémů přemístila do jiných měst a spousta jich padla za obětí hlodavcům, nebo dětem. Ovšem minimálně jedním Štantejského betlémem se může Litomyšl pyšnit dodnes. Jedná se o exponát čítající několik stovek figurek, s tradiční velikostí betlémových postavíček tohoto typu, tj. kolem 15 cm. Nachází se v soukromém vlastnictví pravnučky Jarolíma Štantejského⁴⁵ v Litomyšli. Betlém je schopen stavby ve dvou tradičních verzích, tedy betlému vánočního a tříkrálového⁴⁶. Kuriózní scénérií, obsaženou v betlému, je malý kluk s čepicí, házející kámen po zajíci, zmateném betlémským ruchem. Betlém podle dokonalosti malby spadá do pozdějšího období Štantejského tvorby, nejspíše do doby, kdy už bydlel v Litomyšli.

Podle malířovy pravnučky se měl údajně ještě jeden Štantejského betlém nacházet v soukromém držení u jistých Bednářů z Litomyšle, do jejichž rodiny se měl dostat přes Jeronýma Štantejského,⁴⁷ syna zmiňovaného malíře, ovšem jeho existenci a lokaci se mi nepodařilo potvrdit⁴⁸.

Několik Štantejského figurek se také nalézá v betlému manželů Heylových z Litomyšle. Již na první pohled se jedná povětšinou o figury z autorovy dřívější tvorby. Tyto jesličky pochází téměř jistě z Ústí nad Orlicí, kde se narodil také jeho nynější majitel, Oldřich Heyl. Tezi o místě původu podporuje skutečnost, že se v rodině Heylových jednalo o předmět generačního rodinného dědictví (počet držitelů jesliček v rámci rodiny nedokáže p. Heyl vyčíslit). Kromě figurek Jarolíma Štantejského se zde nalézají také postavíčky od Josefa Špringra, které představují většinu betlému, ale také figury od jistého Šimra (křestní jméno neznámo), kterého jsem jako tvůrce nenašel v žádné, mně známé, literatuře. Troufám si zde vyslovit domněnku, že pan Šimr byl kdysi majitelem tohoto betlému, výrobě betlémových figurek, ani malířství se nijak zvlášť nevěnoval, pouze betlém dle své potřeby dotvořil. Tomu nasvědčuje i několik figur, jmenovitě tři králů, volka a oslíka, slona a psa, honícího kočku na stromě, které jsou podle mého názoru dílem jednoho, a právě tohoto, autora. Svoji domněnku podkládám faktem, že podobný neumělý styl malby a specifickou barevnost jsem zatím v žádném ústeckoorlickém betlému neviděl. Šimr prý také dotvořil k betlému dálinu. Podle informací pana Heyla se na celém díle měli podílet čtyři autoři, ovšem čtvrtého tvůrce se mi nepodařilo zjistit. Betlém čítá kolem pět set figur asi 14 cm vysokých a každoročně je majitelem stavěn ve dvou klasických podobách, tedy betlému vánočního a tříkrálového⁴⁹.

Do třetice Ústeckoorlických betlémů v Litomyšli uvedu jesličky manželů Novákových. Jedná se o klasický betlém tohoto typu od Františka Knapovského⁵⁰ ze čtyřicátých let 20.

---

⁴⁵ Majitelka si nepřeje být jmenována.

⁴⁶ Pravnučka Jarolíma Štantejského, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁴⁷ Jeroným údajně věnoval tento betlém svému učni Bednářovi, zhruba na začátku 20. století.

Pravnučka Jarolíma Štantejského, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁴⁸ Pravnučka Jarolíma Štantejského, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁴⁹ Heyl, Oldřich, 12. 1. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁵⁰ František Knapovský se narodil roku 1900 a zemřel roku 1953. Za svého života vykonával kovářské řemeslo. Byl nejenom majitelem velkého betlému, ale také malířem nových betlémů. Tuto krásnou tradici zdědil i jeho syn, Jiří Knapovský.

Ústecké betlémy, s. 17.

století⁵¹. Rodina Knapovských je významnou betlemářskou rodinou v Ústí nad Orlicí už několik generací⁵². Konec konců, syn tohoto autora, Jiří Knapovský, tvořil betlémy ještě donedávna. Do rodiny Novákových se toto dílo dostalo jako dědictví paní Ludmily Novákové, za svobodna Pávkové, po jejím otci Jaroslavu Pávkovi (1900 – 1976), žijícím v Ústí nad Orlicí. Ten si betlémové figurky od Knapovského, jak bylo na Ústecku tradicí, postupně kupoval a dokonce prý i několik staveb, stromků a oveček sám namaloval. Betlém se dnes skládá zhruba ze sto padesáti až dvou set asi 14 cm velikých, papírových figurek, ale v době svého vzniku prý čítal figur více⁵³. Těmito jesličkami opustíme současné zastoupení ústeckoorlické betlemářské tradice v Litomyšli a podíváme se na zastoupení králických betlémů ve městě.

A konečně se dostáváme k betlémům Bedřicha Jandery, tvůrci o dvě generace mladšímu, než byl Jarolím Štantejský. V tomto výčtu jediný zmiňovaný Janderův betlém se nachází v Litomyšli v soukromém vlastnictví rodiny Štiků. Jesličky mají velice specifický terén, který se skládá z několika pravidelných stupňů vedoucích k ústřední scéně betlému. Tyto stupně jsou řešené jako terasovitá podezdívka chléva, ztvárněného poměrně honosným způsobem⁵⁴. Terén i figurky jsou pak dotvářené kaširovaným papírem a látkou, která má zrovna v případě terénu napodobovat skálu. Betlém pochází z druhé poloviny 20. století a skládá se z typických králických figurek, tedy vyřezávaných, asi 10 cm vysokých a polychromovaných. Do rodiny Štiků se dostal dědictvím, jelikož paní Jarmila Štiková je vnučkou tohoto litomyšlského řezbáře.

U betlémů králického typu bych ještě rád zůstal. Rozsáhlé dílo, čítající asi dvě stě dřevěných polychromovaných figur okolo 10 cm vysokých a několik staveb, se nachází ve vlastnictví manželů Vlasákových. Téměř s určitostí se jedná o jesličky přímo z králického regionu a tím pádem jsou jeho autor i přesná doba vzniku prakticky nedohledatelné, jelikož betlémy v Králikách a okolí tvořily celé rodiny a neopatřovaly je žádným podpisem, ani rokem vzniku. Betlém pochází nejspíše ze Žamberka, odkud byla sestra dědečka nynějšího majitele, která jesličky rodině Vlasáků darovala⁵⁵. S ohledem na stáří majitele se tedy nabízí tvrzení, že betlém je více než sto let starý, dle mého názoru se bude jednat o dílo z konce 19. století. Figurky jsou kupodivu velice zachovalé, prakticky bychom na žádné nenašli stopu po odlupující se polychromii, ovšem nepodařilo se mi získat informaci o tom, že by byl betlém někdy restaurován.

A do třetice králických betlémů bych zmínil jesličky, které vlastním já. Ze stejných důvodů, jako u minulého betlému, mi není znám autor, ani stáří jesliček, pouze na některém z podstavců figur je napsáno křestní jméno (Josef nebo Karel), což mě ještě více usvědčuje v názoru o jeho původu. Mou domněnkou je, že tento betlém vytvořili příslušníci jedné rodiny a figurky tím pádem signovali jen křestními jmény. Dílko má čtyřicet sedm desetimetrových betlémových postaviček. Naši rodině ho v nedávné minulosti věnovala

---

⁵¹ Nováková, Ludmila, 27. 1. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁵² *Ústecké betlémy*, s. 17.

⁵³ Nováková, Ludmila, 27. 1. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁵⁴ Jedná se o kombinaci kamenné stavby s chlévem, k jehož vytvoření bral autor inspiraci zřejmě z ústeckoorlických a poličských betlémů.

⁵⁵ Vlasáková, Jiřina, 28. 12. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

paní Marie Kučerová z Litomyšle, ovšem toho, jak se dostal do její rodiny, jsem se také nedopátral.

Pozoruhodné dřevěné jesličky má v Litomyšli také paní Pavlína Dosedělová. Šestnáct dřevěných polychromovaných figur 12-13 cm vysokých blíže nespecifikovaného, lidového, řezbářského stylu je dílem jejího tchána, Františka Doseděla, žijícího v letech 1901 – 1977. tento muž byl rodákem z Osíku, obce, e nalézající se v sousedství Litomyšle. Byl vyučen třem řemeslům: zedničině, kamenictví a ševcovství a řezbařinu měl pouze jako koníčka. Byl prý velice zdatným výtvarníkem, i co se malby a kresby týče. Vyřezávaných betlémů asi vyrobil více, nejen tento, ovšem nemohu uvést, kde se nalézají a jestli vůbec ještě existují, protože se mi je nepodařilo dohledat⁵⁶. Do dnešní doby se v betlému nedochovalo Jezulátko. Zajímavostí jeslíček jsou tři figurky darovníků, dle mého názoru vyrobené podle postaviček z prvorepublikových reklamních tištěných betlémů, ve kterých se jednotlivé motivy častokrát opakovaly.

Jesličkami od řezbáře Fišera (křestní jméno neznámé) se může pyšnit pan František Vajrauch z Litomyšle. Betlém se skládá z třiceti tří dřevěných polychromovaných figur. Betlémové postavičky bych nezařadil do žádného řezbářského směru. Ač se jednalo o profesionálního litomyšlského řezbáře první poloviny minulého století, jeho figurky jsou značně nereálně řezané až lidové. Důvodem je možná to, že se Fišer zaměřoval především na zdobení nábytku. Otec nynějšího majitele nechal betlém vyrobit synovi v rozmezí let 1950 – 1952⁵⁷.

A na konec ještě jedna odbočka k jesličkám papírovým. Posledním zmiňovaným betlémem v tomto výčtu je papírový malovaný betlém, který se momentálně nachází v kostele Povýšení svatého Kříže v Litomyšli a zde je každý rok na Vánoce stavěn. Betlém zhotovil v osmdesátých a devadesátých letech 20. století jistý Břetislav Beneš z Němčic⁵⁸. Do vlastnictví kostela přešel odkoupením díla od autorovy dcery již po Benešově smrti. Benešův Betlém je poměrně rozsáhlé dílo, čítající několik stovek figur. Je zde naprosto markantní paralela s betlémy ústeckoorlickými, ač se o typicky ústeckoorlický betlém nejedná. Autor byl zajisté touto tradicí velice ovlivněn a snažil se tvořit v tomto stylu, ovšem způsobem malby a především škálou a pestrostí barev se Benešovi nepodařilo kýženému stylu úplně přiblížit. Dodržoval sice základní pravidla ústeckoorlických betlémů, jako je třeba oblečení darovníků, žlutá čára na spodu figurky, velikost figur 13-15 cm, atd. (viz výše), ale paleta jeho barev je odlišná od ústeckoorlických tvůrců. Používal zpravidla světlejší barvy. Benešovým nedostatkem byla také velice malá kreativita. Téměř ve všech jeho figurkách lze najít podobnost s figurkami z jiných betlémů, nejčastěji pak z betlémů ústeckoorlických⁵⁹, ale najdou se zde i figurky, které si berou inspiraci z tištěných archů, například betlému „Pražské jesličky“ secesního malíře Josefa Weniga⁶⁰.

---

⁵⁶ Dosedělová, Pavlína, 28. 12. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁵⁷ Vajrauch, František, 28. 12. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁵⁸ Vesnice nacházející se kousek od Litomyšle severozápadním směrem.

⁵⁹ Pravnučka Jarolíma Štantejského vzpomíná na den, kdy za ní pan Beneš, jako za majitelkou Štantejského betlému, přišel s prosbou, jestli by si nemohl obkreslit nějaké figurky do svého betlému.

Pravnučka Jarolíma Štantejského, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁶⁰ Konkrétně je jsou to 2 koně z průvodu tří králů – viz mé srovnání.

Lidové betlémy v okolních vesnicích

Betlemářství zanechalo své stopy také ve Sloupnici, vesnici dělicí se na Horní a Dolní Sloupnici. Obec se nachází severozápadně od Litomyšle a je svou rozlehlostí asi největší okolní vsí. Není z ní také daleko do Ústí nad Orlicí a České Třebové a není tedy divu, že se zde poměrně daří betlémům ústeckoorlického typu a že mohu bez nadsázky tuto vesnici nazvat betlemářským mostem mezi Litomyšlí a Ústím.

Jeden takový betlém se zde nachází v držení Novákových v Dolní Sloupnici. Původně patřil Josefu Hartmanovi a jeho sestře Marii Hartmanové z České Třebové⁶¹ a do Sloupnice ze Třebové se dostal přes Františka Mareše, který o něm informoval již jmenované současné držitele⁶². Tento betlém je složený z figurek ústeckoorlického typu od autorů Karla Jankele ml., Václava Markla, Felixe Mehla a Karla Fialy, což byli třebovští tvůrci - jedná se tedy spíše o betlém českotřebovský, než ústeckoorlický, ale jsou zde zastoupeni i ústečtí tvůrci jako Josef Špringer, Damián Rybka, Jarolím Štantejský, František Knapovský a Josef Isterman a v dnešní době jsou do betlému přidány i figurky Josefa Procházky, dosud žijícího ústeckoorlického tvůrce⁶³.

Když jsem uvedl, že se jedná především o betlém třebovský, chci podložit toto tvrzení nejen hojnou přítomností figurek tvůrců z České Třebové, ale především typickou českotřebovskou stavbou betlému. Vyskytují se zde totiž, mimo několika na papíře malovaných budov, především z rukou Istermanových, hlavně budovy dřevěné, prostorové, vyráběné především jistým panem Šmajzrem z České Třebové, které zahrnují i budovu umístění ústředního motivu Svaté rodiny a to právě v kombinaci s plochými malovanými figurkami. Snad jedinou výjimku tvoří vyřezávaná, polychromovaná figurka zvonícího mnicha u kapličky, která v původní podobě betlému měla údajně vykonávat pohyb⁶⁴. V Publikaci Jana a Martina Šebelových *Betlemářské tradice České Třebové* je dokonce uvedeno, že v betlému bylo původně vyřezávaných figurek víc, což ještě více utvrzuje fakt, že se jedná o betlém českotřebovský, neboť tradiční ústečtí betlemáři nikdy materiál, ze kterého byly jesličky vyrobeny, nekombinovali.

Zvláštností Hartmanova betlému je také skupina figurek řady darovnic, nejspíše od Josefa Špringera⁶⁵, zpodobňujících koledu „Pochválen bud“. Ta existuje ve dvou melodických i textových verzích, z nichž první, starší, vznikla v Litomyšli a váže se k ní litomyšlský text, čítající 17 slok. Podle něj je ona skupina figurek vyrobena⁶⁶. Nejstarší

---

⁶¹ *Z betlemářské tradice České Třebové*, s. 41.

⁶² Novákoví získali betlém od potomků původních majitelů kuriózní cestou. Od Františka Mareše se dozvěděli, že u Hartmanů mají na půdě papírový betlém, který nestaví a pouze s ním hrají děti. Vyměnil ho tedy s dětmi za nové kolo.

Novákoví, manželé ze Sloupnice, 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁶³ Novákoví, manželé ze Sloupnice, 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁶⁴ Mnich měl prý tahat za provaz a zvonit.

Novákoví, manželé ze Sloupnice, 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁶⁵ Novákoví, manželé ze Sloupnice, 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁶⁶ Tato litomyšlská verze koledy pochází dle mého soudu z 18. století.

figurky betlému pochází z rukou Karla Fialy a jsou 150-200 let staré. Jedná se o spícího pastýře, muže v modrém kabátu s bičem a klečícího darovníka s košem⁶⁷.

Další, velice zajímavý betlém, se nachází v Dolní Sloupnici v držení paní Jitky Dolečkové. Jeho doba vzniku je odhadována do rozmezí poloviny 19. století až do konce 20. století. Tentokrát se jedná o ryzí ústeckoorlický betlém, který se do Sloupnice dostal právě se současnou majitelkou. Ta se sem přestěhovala z Ústí a betlém, jakožto rodinné dědictví, vzala sebou. V betlému jsou zastoupeny figurky od Josefa Špringera, Antonína nebo Jana Brožka, Josefa Istermana, Jarolíma Štantejského, Leopolda a Františka Štancla, Vojtěcha nebo Václava Víška a Jiřího Knapovského, z jehož palety pochází nejspíše i Svatá rodina⁶⁸.

Třetí betlém, nacházející se v současné době ve Sloupnici, je vyřezávaný, polychromovaný a pochází z rukou Františka Vašiny ze Sloupnice a Nováka⁶⁹ z Netřebi (křestní jméno neznámo). Svým vznikem se datuje asi do první poloviny 20. století. V současné době je v držení Jany Hepkové v Dolní Sloupnici, která je nejspíše vzdáleným potomkem Františka Vašiny. Betlém je vyrobený ze dřeva a lze zde pozorovat znatelný rukopis obou tvůrců. Zhruba polovina figurek, nejspíše z rukou Vašinových⁷⁰, je silně ovlivněna králickým stylem, ač se jedná o figury podstatně větší (asi 15 cm). Především strnulost pohybu, jednoduchá, neumělá řezba a dotváření jiným materiálem (v tomto případě kaširovaný papír)⁷¹ je důkazem tohoto tvrzení. Druhý autor, tedy Novák, se naopak snažil přiblížit dokonalosti kostelních betlémů. Jeho figurky jsou podstatně propracovanější, propozičně dokonalejší a od tohoto autora pochází zřejmě také ústřední motiv betlému, tedy Svatá Rodina, vůl a osel. Betlém je tu a tam doplněn králickými figurkami ovcí, tehdy běžně nakoupitelnými na jarmarku a barvotisky stromů a květin z období první poloviny 20. století. Další betlém těchto tvůrců by se měl údajně nacházet v kostele v Českých Heřmanicích⁷².

Zastoupení však mají lidové betlémy ve Sloupnici také ve zdejších kostele. Zde se nachází dva králické betlémy, svým vznikem spadající nejspíše přímo do oblasti Králicka, čemuž nasvědčuje především fakt, že figurky nejsou nijak signované, což bylo u králické tvorby, provozované za účelem obchodu, běžné. Není jasné, jakou cestou se do Sloupnice tyto betlémy dostaly, ovšem jako nejlogičtější a nejracionálnější vysvětlení se jeví běžná koupě.

Určení autora a období vzniku těchto betlémů je však složitější, než se může zdát. Jedna část králických dřevěných polychromovaných figurek, asi 13 cm velikých, je v poměrně dobrém stavu a do roku 2001 se v kostele stavěla jako samostatný betlém, ve kterém se měl vyskytovat i model kostelíku z části České Třebové, z Hor. Ten byl ale nejspíše vyroben některým autorem z okolí, který se na betlému jiným způsobem nepodílel⁷³. Oproti tomu druhá část králických figurek, zhruba stejného charakteru, je ve velice špatném stavu a soudě podle absence Svaté rodiny se jedná o torzo. V této skupině figur se ovšem nacházejí mimo

---

⁶⁷ Novákovi, manželé ze Sloupnice, 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora
Z betlemářské tradice České Třebové, s. 41.

⁶⁸ Dolečková, Jitka, 1. 2. 2009, záznam psaný, v držení autora.

⁶⁹ Tentýž Novák z Netřebi vystavoval také na jesličkové výstavě na přelomu let 1924-1925.
Jesličková výstava, 1924, s. 13.

⁷⁰ výstava, s. 15.

⁷¹ Krempe klobouků a dary darovníků.

⁷² Hepková, Jana, 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁷³ Holub, Josef, 21. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

13 cm velikých postaviček i postavičky menší, 6-9 cm veliké. Jelikož jsou tyto dvě části uloženy zvlášť a jedna ještě donedávna sloužila svému účelu, zatímco druhá nikoli, dalo by se konstatovat, že co jedna z mnou výše vymezených skupin, to jeden betlém. Po podrobnějším zkoumání se však pravda jeví trochu jinak. Část poničených figurek, podle mého soudu, obsahuje i figurky, patřící k té druhé, zachovalejší části. Výrazným vodítkem k této domněnce pro mě byla figurka černochoha s velbloudem, která se vyskytuje pouze s malými odlišnostmi v obou mnou definovaných částech. Dalším signálem, který mě v této teorii utvrdil, byla velikostní různorodost v druhé, poškozenější části.

V každém případě se jedná o dva králické betlémy zhruba z druhé poloviny 19. století, od neurčených autorů. První obsahuje figurky asi 13 cm veliké, v poměrně hojném počtu (asi 40 kusů), druhý obsahuje kusé zbytky trochu atypických figurek, 6-9 cm velikých a poměrně mnoho staveb, především městského typu, vyrobených z lepenky a dřeva.

Další vesnicí, kterou nemohu opomenout zmínit, je Trstěnice. Obec, která se nachází nedaleko Litomyšle, ve svém kostele skrývá unikátní soubor figur vyřezávaného a polychromovaného betlému. Jedná se o figurky asi 13 cm vysoké (asi 30 kusů) od neznámého autora. Vzhledem ke koncentraci řezbářů v sudetských vesnicích v okolí Trstěnice (Čistá-Litrbachy, Janov-Jansdorf) se domnívám, že se jedná o dílo některého z německých obyvatel obce, nebo některé z okolních vsí. Z toho lze usuzovat, že betlém svým vznikem spadá do doby před první světovou válkou. Dílo se bohužel nedochovalo celé, v dnešní době čítá zhruba deset figurek darovníků a pastýřů a asi dvacet figurek ovcí. Ovšem postrádá své jádro, Svatou rodinu. Velice rozporuplnou postavičkou v betlému je darovník, nesoucí přes rameno pytel. Jeho polychromie je už na první pohled barevně odlišná a zachovalejší, než u ostatních figurek. Jedná se s největší pravděpodobností o dílo řezbáře Goliáše z Litrbach (Čisté), který prý v této oblasti působil na začátku 19. století a tím pádem nám ještě více vymezuje dobu vzniku betlému na přelom 18. a 19. století. Byl zřejmě silně ovlivněn okolním, německým, stylem řezby. Postupem času se vypracoval k dokonalosti a tvorbě kostelních betlémů, což už se ovšem netýká naší vymezené oblasti, neboť se v roce 1820 přestěhoval do Svitav. Dnes je betlém uložen v trstěnickém kostele⁷⁴.

Figury, velice podobné těm trstěnickým, ne-li dokonce od stejného autora, jsou umístěny v jesličkách pana Lubomíra Bartoše ze Zrnětína. Tomuto předpokladu nasvědčuje především druh řezby oblečení a obličejů postaviček a dále pak barevnost i polohy ovcí, i když se Zrnětím rozkládá jiným směrem od Litomyšle než Trstěnice. Některé figurky jsou dokonce signovány a to písmeny K, HK a AH. V případě posledního z výčtu autogramů, který je mimochodem umístěn na spodní straně podstavce pasoucí se kozy, jsem si vzpomněl na signaturu chmelického kostelního betlému, o kterém se zmiňuji v následující kapitole. Ovšem, zda se jedná o stejného autora, potvrdit ani vyloučit nedokážu. Dokonce nemohu ani s jistotou tvrdit, že se u všech figurek stoprocentně jedná o autogramy tvůrců. Připustitelná je i možnost, že byly postavičky tímto způsobem označeny kvůli svému umístění v betlému, nebo naopak v úložném prostoru. Tyto figurky jsou ale v Bartošově betlému zastoupeny jen

---

⁷⁴ Flídr, Jan, Ing., 14. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

podílově. Jesličky do dnešní podoby zkompletoval v padesátých letech strýc nynějšího majitele Václav Bartoš⁷⁵. Úmyslně jsem v minulé větě nepoužil slovo „vyrobil“, jelikož zřejmě ani jedna z figur použitých v betlémě, není jeho prací. Tento Bartoš pouze zmechanizoval část vyřezávacích figurek⁷⁶ (již výše zmiňovaných), vytvořil terén pro celou scenerii a tu pak ještě doplnil figurkami a kulisami papírovými. V dnešní podobě jesliček se tady, kromě dřevěných figur, nalézají i zhruba 15 cm vysoké figurky z papírových betlémů ústeckoorlických a českotřebovských, od autorů Jiřího Knapovského a Felixe Mehla, ale také postavičky z tištěných betlémů Marie Fischerové-Kvěchové, nebo Jiřího Škopka.

Poslední betlém, o kterém se zde budu zmiňovat, se nachází v Budislavi. Tato ves se rozkládá jihozápadním směrem od města Litomyšle a nedaleko zmiňovaného Zrnětína. Budislav je známá turisticky atraktivními pískovcovými skalami, krasovými jevy a potažmo i poměrně čilým turistickým ruchem. Ovšem, co se týče betlemářství, nejedná se, alespoň pokud je mi známo, o významnou betlemářskou oblast.

Betlém, který tu má v soukromém vlastnictví pan Josef Melša, nepochází odtud. Jsou to staré králické jesličky. Jejich stáří ani autor není znám ze stejného důvodu, jako uvádím u všech ostatních zmiňovaných králických betlémů, ale jeho stáří bych si, podle zachovalosti, troul odhadovat na čtyřicátá léta minulého století. Do této rodiny se prý dostal přes manželku nynějšího majitele, která pochází z Hradce Králové⁷⁷. Figurky jsou okolo 10 cm veliké, vyřezávané a polychromované. Jedná se o celkem rozsáhlé dílo čítající několik stovek figur a domečků doplněných papírovými tištěnými stromy.

---

⁷⁵ Bartoš, Lubomír, 12. 2. 2010. psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁷⁶ Na jejich úkor, jelikož mnohým uřezal ruce, aby je mohl zpochybnit.

⁷⁷ Melša, Josef, 12. 2. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.

4.2 Kostelní betlémy na Litomyšlsku

Jak už jsem předznamenal na začátku, v kapitole věnující se stručně historii betlémů jako takové, betlém byl původně stavěn výhradně v kostele. Postupem času se však začaly betlémy dělit na kostelní a lidové, a tyto dva typy se začínají odlišovat. Kostelní betlémy, narozdíl od svěštějších betlémů lidových, si zachovaly ortodoxnost představované události. Kostelní betlém vždy ve svém ztvárnění ctí reálné období narození Ježíše Krista - figurky jsou oděny v dobovém šatu Blízkého Východu, jejich řezba je zpravidla mnohem dokonalejší, než u betlémů lidových (jelikož tyto betlémy byly většinou vyráběny na zakázku v profesionálních řezbářských dílnách) a téměř vždy se jedná o figury větší velikosti. Betlémy v kostelech si jednoduše zachovávaly biblický prvek, proto jsou také mnohdy nazývané biblickými betlémy. Tuto oblast betlemářství jsem samozřejmě nemohl opominout a chtěl bych jí tedy věnovat tuto kapitolu.

V Litomyšli se prý ještě v 19. století nacházely tři vyřezávané kostelní betlémy v barokním kostele Nalezení svatého Kříže, z nichž k jednomu údajně maloval dále akademický malíř Antonín Dvořák⁷⁸. Tyto betlémy se však dnes už ve vlastnictví církve v Litomyšli nenachází⁷⁹. Asi nejpravděpodobnější, avšak neověřenou, variantou je, že byly betlémy přestěhovány do některého z jiných kostelů na našem území, nebo že byly prodány. O těchto domněnkách jsem však nenašel žádné písemnosti a nelze dnes určit charakter těchto betlémů i jednotlivých figurek, ani lokalizovat jejich dnešní umístění, pokud vůbec ještě existují. Pro stejný kostel byl vyroben i již zmiňovaný chlebový betlém, který ale do kostelních betlémů typově zařadit nelze.

S laskavým porozuměním a přispěním litomyšlského vikáře, P. Františka Beneše, jsem měl možnost zhlédnout kostelní betlémy v Dolním Újezdě, Čisté, Trstěnici, Cmelíku, Morašicích, Makově a v Sebranicích. Mohu konstatovat, že návštěva v těchto kostelech mi přinesla řadu nových poznatků a překvapení.

Uměleckým skvostem je vyřezávaný polychromovaný betlém v Dolním Újezdě. Jedná se o typický kostelní betlém s dokonalou řezbou a neméně profesionální polychromií. Jesličky obsahují kolem třiceti kusů 40-45 cm velikých figur, Svatou rodinu s volkem a oslíkem, tři krále, několik pastýřů a oveček a dvě palmy. Na rubové straně pozadí je pak značka JZ (zřejmě iniciály řezbáře, jehož identitu se nepodařilo zjistit a v jehož dílně byl betlém vyroben) a letopočet vzniku - 1931. Jesličky byly zakoupeny újezdskou farností v roce 1932 za 5000 korun v době působení P. Františka Filipi⁸⁰.

Dalším místem výskytu kostelních betlémů je ves Čistá. Jedná se o vesnici německého typu – v těch odjakživa kvetlo řezbářství nejvíce. Ale ač je to vzhledem k předchozí informaci paradox, v čisteckém kostele vyřezávaný betlém nenajdeme. V současné době se zde nachází jeden prakticky bezcenný, sádrový, sériově vyrobený betlém z nedávné minulosti a jedna, pro naše účely podstatně důležitější, sádrová polychromovaná Svatá rodina, v provedení vysokého reliéfu. Tento kus je vysoký asi metr a jedná se o německou práci ze začátku 20.

⁷⁸ Slabá, Danuše, 21. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁷⁹ Beneš, František, vikář církve Římskokatolické, 4. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁸⁰ *Pamětní kniha újezdské farnosti od roku 1912, Lit. R, Římskokatolická farnost Dolní Újezd.*

století. Zajímavostí je, že tento betlémový panel byl původně vyroben pro kostel v nedaleké vesnici Karle a do Čisté byl přemístěn až po druhé světové válce⁸¹.

Na Čistou takřka navazuje obec Trstěnice, která se už ale vyřezávaným betlémem pyšnit může. Nejedná se ovšem o betlém kostelní, nýbrž lidový, umístěný v kostele. O těchto jesličkách jsem se už zmiňoval v kapitole zabývající se lidovými betlémy v okolí Litomyšle. Nachází se zde i obdobně jako v Čisté sádrový, sériově vyráběný, kostelní betlém nevalného významu, i když se podle poškození jedná pravděpodobně o něco starší výrobek, než je tomu v Čisté.

Podstatně vzácnější kostelní betlém se však nachází ve Chmelíku, obci ležící několik kilometrů za obcí Čistá. Těchto jedenáct⁸² vyřezávaných, kolem 20 centimetrů vysokých a polychromovaných figur pro mě představuje poklad mezi kostelními betlémy, jednak z hlediska dokonalé řezby, ale hlavně proto, že jako u jednoho z mála nalezených exponátů, je uveden přesný rok vzniku, a to 1864. Navíc jsou tyto jesličky signované, ovšem pouze iniciály A. H. Pan Hurych, který se stará o kostel ve Chmelíku, a který betlém na můj popud našel, se domnívá, že je to práce jistého A.⁸³ Hurycha, který zde v době výroby betlému žil a údajně i vyřezával. Jisto je to, že v roce 1853 tento domnělý tvůrce dostavěl v obci chalupu⁸⁴. Vzhledem k vysoké koncentraci českých Němců v této oblasti a na ně navazující řezbářské tradice není tak nereálnou představa, že se z A. Hurycha stal dovedným řezbářem. Já se ovšem domnívám, že jesličky jsou dílem nějakého profesionálního řezbáře či dílny, dost možná z nedalekých Svitav. Ovšem ani jednu z předešlých domněnek nemohu nijak seriózně podložit.

Překrásný betlém se nalézá v kostele v Morašicích. Je složen z dokonale vyřezávaných, okolo 30 cm vysokých, polychromovaných figur. Jedinou stopou v pátrání po tvůrci betlému mi byla vyřezávaná křížová cesta v tomtéž kostele, svou barevností a stylem řezby velice podobná tomuto betlému. Žádné písemné doklady ani ústní svědectví se mi nepodařilo zjistit. Existuje pouze zmínka o koupi této křížové cesty od řezbáře Bohumila Beka z Kutné Hory, kterou fara pořídila za 2800 korun v roce 1915⁸⁵. Zda je betlém dílem stejného řezbáře, mohu potvrdit jen stěží, ale soudě podle relativně dobrého stavu figurek a polychromie se jedná a dílo zhruba ze stejné doby, jako je tomu u křížové cesty.

Šestou zastávkou při mé návštěvě kostelních betlémů je obec Makov, ležící nedaleko předchozích Morašic. Tady mají v kostele středně velký betlém, složený z třiceti pěti kusů 20-25 cm vysokých figur od dvou autorů. Prvním autorem je již ve spojitosti s Trstěnicí zmiňovaný řezbář Goliáš z Litrbach. Ten vyrobil už v pokročilé fázi svého řezbářství v roce 1850 základ betlému, tedy Svatou rodinu, tři krále, anděla a několik darovníků. Jeho figury jsou typickou sochařskou prací, náležící kostelním betlémům. Druhým autorem byl hluchoněmý řezbářský samouk František Háněl⁸⁶, který do betlému přispěl několika figurami

---

⁸¹ Flidr, Jan, Ing., 14. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁸² Jedná se pouze o svatou rodinu, tři pastýře, anděla, dvě ovce a hlavy volka a oslíka.

⁸³ Křestní jméno není známo, s největší pravděpodobností Antonín nebo Adolf.

⁸⁴ Hurych, Antonín, 3. 10. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁸⁵ *Memoratiën Buch der Phare Morašic (Pamětní kniha fary morašické založené v roce 1857)*, s. 167, zmínka z roku 1915.

⁸⁶ F. Háněl, 1893-1973

Flidr, Jan, Ing., 14. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

darovníků a ovcí. Již na první pohled je vidět, že se jednalo o tvůrce lidového, jehož figurky jsou mohutné, mírně disproportionální a zachycené ve strnulé a nepřirozené poloze. I polychromie je neumělá s použitím velice malého množství barev⁸⁷.

Dokonale vyřezávaný kostelní betlém se nalézá také v Sebranicích. Je složen zhruba z dvaceti vyřezávaných figur asi 30-35 cm velikých. Jedná se pouze o Svatou rodinu, krále, pastýře a ovečky. Podle stavu polychromie pochází figury zhruba ze začátku 20. století. Zvláštností betlému je, že sošky nejsou vyřezávané z lipového dřeva, ale ze dřeva borovice limby, která má hojně rozšíření v alpských oblastech, především pak v Rakousku⁸⁸. Lze tedy usuzovat, že se jedná o práci z Rakouska. Bohužel o těchto jesličkách nemáme žádnou přesnější zmínku, ani co se týče autora, ani doby výroby. Původní postavička Ježíška do dnešní doby v betlému nezůstala⁸⁹ a je zde nahrazena nově vyřezanou figurkou z dílny Rejmanů⁹⁰.

A poslední zmínka v této kapitole se bude vztahovat ke kostelu v Cerekvici. Zde se prý měla vyskytovat velká polychromovaná řezba Svaté rodiny, která byla ovšem v 19. století převezena do kostela v Bohuňovicích a nahrazena sádrovou obdobou⁹¹.

---

⁸⁷ Flídr, Jan, Ing., 14. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁸⁸ Rejman, Jan, 22. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁸⁹ Dříve bývalo zvykem, že když někdo betlém daroval, nechal si Ježíška. Je tedy možné, že se betlém do Sebranic dostal už bez něj.

Rejman, Jan, 22. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁹⁰ Rejman, Jan, 22. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

⁹¹ Beneš, František, vikář církve Římskokatolické, 4. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

5 Autoři betlémů na Litomyšlsku

5.1 Jarolím Štantejský

Jarolím Štantejský se narodil 29. 9. 1832 v tkalcovské rodině v Ústí nad Orlicí⁹². On sám se ovšem nikdy tkalcem nevyučil, pouze jistou dobu pracoval jako tkalcovský tovaryš, nikoli však jako mistr. V roce 1850 odešel Štantejský do Vídně, nejspíše za prací, nebo „na zkušenou“, neboť právě touto cestou se mohl stát tkalcovským mistrem. Zde se údajně přiučoval kresbě a malbě u malíře Josefa Führicha ve večerním běhu při vídeňské malířské akademii, ještě před vojenskou službou a pak i po ní. Na osmiletou vojenskou službu nastoupil Štantejský nejspíše v roce 1858 a zúčastnil se i vojenského konfliktu se Sardinii a Francií v roce 1859. Po návratu z války v letech 1860 a 1861 byl zaměstnán ve Vídni u Führicha při výmalbách kostela v Altlerschenfeldu. V roce 1861, nebo 1862 se vrátil do Ústí nad Orlicí a v roce 1862 se oženil s šestadvacetiletou Františkou Jedličkovou. Štantejský se živil opět jako tkalcovský tovaryš, neboť potřebného vzdělání na mistra ve Vídni nedosáhl, později jako malíř pokojů a občas si přivydělával malováním obrázků a betlémových figurek. Ale jeho rodině se nežilo dobře. Postupem času se Štantejským narodilo šest dětí a Jarolím nezvládal uživit rodinu. V Ústí bylo pramálo příležitostí uživit se malováním obrazů⁹³ a co se týče betlémových figurek, měl vzhledem k rozšířenosti tohoto zvyku ve městě velkou konkurenci. A proto tedy v letech 1870 nebo 1871 začal Štantejský působit v Litomyšli⁹⁴.

V Litomyšli se rodina Štantejských rozrostla o další tři děti a Jarolím zde měl podstatně více zakázek jako malíř pokojů i jako malíř obrazů a betlémů. Dostal několik zakázek od ochotnického divadelního spolku, maloval portréty pro litomyšlské měšťany a podílel se velkou měrou na rozšiřování ústeckoorlické betlémářské tradice v Litomyšli. Znamé jsou i jeho střelecké terče s historickými výjevy i scénériemi z běžného života a také romantickými náměty, které vyráběl na zakázku pro litomyšlskou střelnici⁹⁵.

Jeho tvorbu ovlivnili mimo Führincha také Mánes a Čermák, kteří byli Štantejskému vzorem. A právě tito malíři a obecně tato doba vyhroceného vlastenčení přinesla do betlémových figurek Jarolíma Štantejského slovanské prvky⁹⁶, které bychom v ústeckoorlických betlémech jeho současníků hledali jen stěží. V ústeckoorlických betlémech, ač se jedná o betlémy ryze české, připomíná oděv figur spíše stylizované tyrolské oblečení.

---

⁹² *Jarolím Štantejský : katalog k výstavě Jarolím Štantejský – žák Josefa Führicha*, Městské muzeum v Ústí nad Orlicí, 1999, s. 19 – dále jen *Štantejský*.

⁹³ Ústí nad Orlicí bylo město fungující v 19. století především na tkalcovském a soukenickém řemesle. Není tedy divu, že obyvatelstvo zde nemělo příliš finančních prostředků na osobní zakázky pro malíře. Ale Štantejský v Ústí přece jen namaloval na zakázku několik ústeckých madon a několik svatých.

Štantejský, s. 23.

⁹⁴ *Štantejský*, s. 12, 13.

⁹⁵ Střelnice v Litomyšli stávala na Karlově – na místě dnešního Smetanova domu. *Štantejský*, s. 28.

⁹⁶ Například vázané střevíce.

Nedá se ale říci, že se Štantejský nadržel generacemi dodržovaných nepsaných pravidel ústeckoorlického stylu. Naopak, je jeho vzorným příkladem, ale v určitých směrech nechával popustit uzdu své fantazii. V jeho betlémech lze najít některé klasicistní prvky⁹⁷, dobře znatelné především u figurek tří králů. Naopak u prostých darovníků se nechával mírně inspirovat romantickými bukolickými výjevy, silně ovlivněnými čistostí a krásou přírody. Jeho figurky prý byly obdivovány pro svou dokonalost, výraznost obličejů, životnost v pohybu a jemnost v provedení i mezi ostatními ústeckoorlickými betlemáři.

Ještě za svého života, platil Štantejský za mistra betlémového malířství. Ovšem ne všechny jeho etapy betlémové tvorby jsou zárukou naprosté dokonalosti. Některé figurky ještě z doby jeho působení v Ústí před odchodem do Vídně jsou dokonce mírně disproportionální, konkrétně se vyznačují neúměrně velkými hlavami, což se ale v dnešní době připisuje jeho mládí a v té době ještě nezkušenosti v oboru. Avšak i tyto jeho začátečnické figurky nesou nezaměnitelné rysy Štantejského tvorby, zvláště pak zručnost přesného ztvárnění pohybu a smysl pro realistické vystihnutí barevnosti. K dokonalosti pak dokázal, na rozdíl od svých současníků, dovézt barvu a stínování barvy těla, což se nejspíše naučil ve Vídni. Štantejský prý také velmi nerad maloval jednu figurku víckrát, což bývalo mezi ústeckoorlickými betlemáři relativně běžné a v žádném případě nenapodoboval figurky jiných malířů, i když o to byl žádán. Složení jeho palety dnes bohužel neznáme, ale byla údajně velmi bohatá a nebál se také pracovat s atraktivními materiály⁹⁸.

13. 5. 1899 zemřel Jarolím Štantejský v Litomyšli v nemocnici na zánět plic v nedožitých osmašedesáti letech a zanechal po sobě v Ústí nad Orlicí i v Litomyšli cenná umělecká díla, především pak betlémy⁹⁹.

---

⁹⁷ Některé figurky z pozdější éry jeho tvorby působí strohým, ovšem elegantním a lehkým, skoro antickým dojmem. Nejlépe jsou pozorovatelné na figurkách králů a darovníků.

⁹⁸ Štantejský, s. 36, 37.

⁹⁹ Tamtéž, s. 30.

5.2 Bedřich Jandera

Bedřich Jandera se narodil 25. 9. 1892¹⁰⁰, nejspíše v Litomyšli. O jeho dětství a mládí jsem získal jen kusé informace. Víme, že měl velmi silnou vrozenou oční vadu. Není ovšem známo, v jak rozvětvené rodině Jandera vyrůstal, čím byl jeho otec či matka, ani co ovlivnilo jeho pozdější vztah k betlémům. Lze se jen domnívat, že musel být někdy v mládí okouzlen vyřezávanými králickými betlémy, neboť jeho pozdější styl se stal jejich naprosto přesnou a striktní napodobeninou. Velice rád se prý už od útlého věku oddával kouření fajfky¹⁰¹.

S jistotou už však lze tvrdit, že bydlel na Husově čtvrti a že se vyučil truhlářem, ovšem toto řemeslo s největší pravděpodobností nikdy nevykonával. Do svých čtyřiceti let se živil jako malíř pokojů a v této době přišel nešťastnou náhodou o oko a ocitl se v invalidním důchodu. V tuto dobu se kvůli nedostatku volného času začal věnovat tvorbě betlémů nejvíce a je to zřejmě i důvod, proč stihl za svého života vyrobit tolik krásných vyřezávaných figurek¹⁰².

Jeho styl výroby betlémů se dá charakterizovat poměrně snadno. Bedřich Jandera vyráběl figurky z lipového dřeva. Dotvářel je nejčastěji kaširovaným papírem, výjimečně i jiným materiálem, třeba látkou. Jeho způsob tvorby lze neomylně přiřadit ke králickému stylu. Většina figurek je slepovaná z více částí (po králickém vzoru vyřezával zvlášť ruce a zbytek těla), krempy klobouků, dary darovníků a nástroje muzikantů bývají k postavičce taktéž přilepené a jsou to právě tyto části figury, které jsou vyrobené z již jmenovaných dotvářejících materiálů. Celý výrobek je potom zespodu opatřen podstavcem. Všechny jeho figurky jsou polychromované polychromií z temperové barvy a s typickým podkladem z plavené křídly¹⁰³.

Své betlémy také dotvářel četnými modely domů, vyrobenými ze dřeva, lepenky, papíru a malovanými temperovými barvami. A jako správný litomyšlský patriot se Jandera neostýchal do betlému zakomponovat i některé významnější litomyšlské budovy, jako je Smetanův dům, nebo nemocnice Klára (dnes LDN)¹⁰⁴.

Je až podivuhodné, s jakou precizností vyráběl drobné deseticentimetrové figurky téměř slepý člověk, i když pravdou zůstává, že ty nejjemnější detaily při závěrečné polychromii, jako jsou třeba oči a ústa v obličejí figurky, za něj obstarávala jeho manželka. I přes svůj zrakový handicap však neztrácel chuť do práce a velice rád si prý při tvorbě betlémů zpíval¹⁰⁵. Po odchodu do invalidního důchodu se prostě jeho největším přítelem, kromě fajfky, staly vyřezávané jesličky. Jak popisuje vnučka Bedřicha Jandery, paní Jarmila Štiková: „*Když jsme k nim přišli, všude, kam se člověk podíval byly rozvěšené schnoucí figurky. Na plotně se rozehříval klíž a děda na chodbě vyřezával*“¹⁰⁶.

¹⁰⁰ Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹⁰¹ Už v první třídě byl prý přistižen ve škole, jak si cpe fajfku.

Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹⁰² Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹⁰³ Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹⁰⁴ Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹⁰⁵ Jandera nejoblíbenější písnička byla Havířova růže.

Štiková Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹⁰⁶ Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

Jandera byl zřejmě šikovný nejen výtvarně a řemeslně, ale také technicky. Jeho největší chloubou, co se týče betlémů, byl obrovský pohyblivý betlém, zabírající tři ze čtyř stěn ložnice Janderových. Ten prý chodili k Janderovým domů obdivovat všichni z okolí, včetně škol s dětmi. Mechanismus, na kterém fungovaly pohyblivé části betlému, není znám, jelikož se do dnešní doby nedochoval¹⁰⁷.

16. 11. 1970 Bedřich Jandera zemřel. Většinu betlémů zdědil jeho syn, který v nich však nespatořoval žádnou velikou hodnotu a polovinu otcova díla vyměnil za alkohol. Právě touto cestou ztratila řada Janderových betlémů svojí kompaktnost. Syn Bedřicha Jandery prodával betlémy většinou po kouskách, často i cizincům, a tak skončila poměrně velká část betlémových figurek v cizině, nejvíce potom prý v Rakousku¹⁰⁸. Oproti tomu Jandera dcera některé kusy jeho betlémů odkázala svému synovi v Opatově, kde se dnes nachází bez využití asi největší počet Janderových figurek pohromadě¹⁰⁹. Dnes dokážeme jen stěží lokalizovat zbytky tvorby Bedřicha Jandery, podle mého názoru nejvýznamnějšího lidového řezbáře na Litomyšlsku ve 20. století.

---

¹⁰⁷ nejoriginálnějším výjevem, nevyskytující se v té době v žádném jiném mechanickém betlému, prý byli dva kominíci, střídavě vylézající z kominů jedné z chalup. V uvolněnější politické době začátkem roku 1968 se dokonce tento skvost dostal do televize, do pořadu o českých lidových tradicích. Mimo tohoto betlému vyrobil Jandera ještě několik betlémů na objednávku, hlavně do okolních vesnic (s jistotou víme pouze o Dolním Újezdě a Budislavi) a několik pro příslušníky rodiny - podle paní Štikové říkával, ať má na něj každý z rodiny nějakou památku.

Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹⁰⁸ Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹⁰⁹ Údajně by zde měly být uloženy i zbytky velkého, pohyblivého betlému, včetně výše uvedeného domu se dvěma kominíky, ovšem v dnešní době již nefunkční.

Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

5.3 Další autoři

V průběhu bádání jsem se několikrát setkal se jménem Goliáš, často psaným Německy jako Goliassch nebo také Goliass, zmiňovaný již v kapitolách Lidové betlémy v okolních vesnicích a Kostelní betlémy na Litomyšlsku. Na „stopu“ tomuto dávnému řezbáři mě přivedl pan Ing. Flídr z Trstěnice. Goliáš prý pocházel z bohaté statkářské rodiny z Čisté, v té době zvané Litterbachy. Bohužel jsem se nedokázal dopracovat k jeho křestnímu jménu a tak jsem ani nemohl v matrikách dohledat přesné roky ohraničující dobu jeho života. Mohu pouze tvrdit, že tento řezbář, patrně z německé rodiny Goliášových, žil v první polovině 19. století. Také se mi podařilo dojít ke skutečnosti, že dlouhou dobu působil ve Svitavách, které s Litomyšlí sousedí a jsou jejím okresním městem¹¹⁰.

Jeho působnost ve Svitavách je podle mého názoru spojena s prací v některé svitavské řezbářské dílně, jelikož jeho figurky ve dvou, mnou již v minulých kapitolách zmiňovaných, betlémech, jsou velice detailně a profesionálně provedeny, jak po stránce řezbářské, tak polychromní. Právě kvůli těmto betlémům a jeho původu, jsem si ho dovolil zařadit mezi tvůrce Litomyšlska, i když je literaturou zmiňován spíše jako svitavský betlemář, vedle Thomase Haberhauera, Antona Haupta, Ignáce Hanzela Simona Sulkeho a jiných.¹¹¹

Jak už tomu dříve bylo, ve městě, kde byl truhlář, si našel práci i řezbář. Mluvím teď o profesionálních řezbářích, a často i řezbářských dílnách, specializovaných na výzdobu kostelních oltářů a lavic. Tito mistři si však většinou našli uplatnění i co se týče soukromých zakázek bohatších občanů na zdobení domovního nábytku. Zkrátka, toto řemeslo v minulosti fungovalo jako jakékoliv jiné a většinou šlo ruku v ruce s truhlářstvím¹¹². Postupem času však díky módním trendům a kladení většího důrazu na praktičnost na úkor estetičnosti téměř vymizelo a dostalo se takřka na jednu kolej s kolářstvím, nebo třeba sudařstvím.

I v Litomyšli působilo pár takovýchto řezbářů, například Vinař (křestní jméno neznámo), který zde žil a pracoval zhruba do šedesátých let minulého století¹¹³. Údajně měl i tento Vinař vytvořit nějaký betlém. Pokusil jsem se tedy po něm pátrat, ovšem bez úspěchu. Oproti tomu jistý Fišer (křestní jméno taktéž neznámo), taky profesionální litomyšlský řezbář, betlém vytvořil. Jsou to právě ty jesličky, které uvádím v kapitole Lidové betlémy v Litomyšli, jako majetek pana Františka Vajraucha. V popisu tohoto betlému zmiňuji jeho zarážející lidovost. Domnívám se, že Fišer byl velice zdatným a zběhlým řezbářem, co se týče ornamentální výzdoby a řemeslné sériové výroby, ovšem ne tak zdatným tvůrcem v ohledu figurální tvorby. V každém případě byl tento řezbář v Litomyšli činný v průběhu 19. století. Bohužel se mi nepodařilo zjistit žádné letopočty, vztahující se k tomuto muži, jedině co mohu s jistotou tvrdit je, že tento betlém byl vytvořen na začátku padesátých let minulého století.

---

¹¹⁰ Flídr, Jan, Ing., 14. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹¹¹ FIKEJZ, Radoslav, VELEŠÍK, Vladimír, *Kronika města Svitavy*, Svitavy 2006, s. 184, KORKISCH, Gustav, *Geschichte des schönengstgauer teil 2*, München 1975, s. 230 – 231.

¹¹² Nebylo výjimkou, že takovýto řezbář působil přímo v truhlářské dílně, nebo existovala přímo truhlářsko-řezbářská dílna.

¹¹³ Vajrauch, František, 28. 12. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

A u dřeva ještě chvíli zůstaneme. Na začátku roku 2009 jsem se dozvěděl, že v minulém století v Litomyšli žil jakýsi Václav Lorenc, a že vyřezal veliký betlém¹¹⁴. S pomocí paní Danuše Slabé se mi podařilo najít dceru pana Lorence, paní Evu Vomáčkovou, která mi existenci toho betlému nejen potvrdila, ale i velice živě popsala jeho podobu. Celé jesličky prý byly asi 10 m dlouhé, složené z několika stovek polychromovaných figur, kromě Jezulátka, které prý bylo voskové a oblečené do šatiček. Tyto jesličky se už ale v Litomyšli nenalézají, jelikož je majitel údajně, ještě za svého života, věnoval z části do neznámého kláštera na Slovensku a zčásti prý do kláštera na Mendrice (dnes charitní domov pro řeholní sestry), kde ale mé bádání nebylo završeno úspěchem, jelikož jsem jesličky prostě nenašel, respektive, řádové sestry je nebyly schopny v depozitu dohledat. Proto jsem také tento betlém neuváděl v předchozích kapitolách, věnovaných jednotlivým dílům.

Václav Lorenc se 5.9.1913 narodil v Sádce u Poličky. Později se přestěhoval do Litomyšle a asi ve čtyřiceti letech začal vyrábět vyřezávaný betlém. Zpočátku prý tvořil pouze figurky vyřezávané z překližky, ovšem později se dal na opravdovou řezbařinu a vytvořil právě ten betlém, o němž hovořím v minulém odstavci. Václav Lorenc byl prý velice nábožensky založen a to se zajisté odrazilo i na pojetí jeho díla. Jesličky měly prý podobu ortodoxně biblickou, avšak jejich provedení bylo spíše lidové. Autor vytvořil za celý svůj život pouze tento jediný betlém. 16.10.1984 Václav Lorenc v Litomyšli zemřel¹¹⁵

Významnou osobností pro litomyšlské umělecké prostředí byl bezesporu grafik a akademický malíř Josef Koráb. Narodil se 13.12.1901 v Litomyšli a zde také roku 1921¹¹⁶ absolvoval zdejší gymnázium. Nějaký čas působil jako učitel, pak studoval v malířské škole profesora Ferdinanda Englekmuüllera. Poté v letech 1924 – 1928 absolvoval Akademii výtvarných umění v Praze u profesora Maxe Švabinského¹¹⁷. Jeho oblíbenou technikou byla grafika, často s litomyšlskými náměty¹¹⁸ a právě grafika se stala pro Josefa Korába příznačnou¹¹⁹. Nějakou dobu byl zaměstnán u firmy Melantrich v Praze¹²⁰ a v Praze také 3. 4. 1967 zemřel¹²¹. Ovšem důvod, proč zde zmiňuji Korába, nepramení z existence jeho grafik, vztahujícím se k Litomyšli, ovšem z betlému, který tento původem litomyšlský výtvarník

---

¹¹⁴ Slabá, Danuše, 11. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹¹⁵ Vomáčková, Eva, 13. 1. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.

¹¹⁶ Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kniha č. 506 (maturitní protokol 1921).

¹¹⁷ Veselík, Karel, *Malíř Josef Koráb zemřel*, in: *Zpravodaj vlastivědného kroužku [v Litomyšli]*, ročník II., číslo 4, 1967, s. 6 – dále jen *Malíř Josef Koráb*.

¹¹⁸ Korábovým dílem je například obálka almanachu k jubileu Veselíkova knihkupectví *Sto let knihy* (1934), kresby pro záhlaví k jednotlivým článkům a obálku almanachu *Tři sta let litomyšlského gymnázia* (1948) a velký historický prospekt celé Litomyšle z ptáčích perspektiv z roku 1957, zobrazující toto město v poválečné podobě. Pro předlohu na jeho vypracování prý sbíral po několik let fotografie a staré pohlednice různých částí Litomyšle, zobrazující je před poválečnými stavebními úpravami. Celý obraz lemují znaky všech majitelů města v historii. Koráb tuto kresbu nabídl k reprodukci při sedmistém jubileu města, ale k jejímu vydání bohužel nedošlo. Tamtéž, s. 6.

¹¹⁹ Na výstavě soudobé kultury v Brně, která se zde konala v roce 1928, vystavoval dřevoryty, ilustrující „Píseň písni“ a dřevoryt „Vinobraní“. Také vystavoval v Litomyšli roku 1927 dřevoryty a lepty podle Rembranta a Rubense.

PAVLIŇÁK, Petr, PhDr. *Signatury českých a skolvenských výtvarných umělců*, Ostrava 1995, s. 526.

¹²⁰ Tamtéž, s. 526.

¹²¹ *Malíř Josef Koráb*.

vytvořil a díky němuž malíř spadá do kapitoly, zaměřující se na litomyšlské tvůrce vánočních jesliček.

Jeho malované, papírové jesličky dokonce vyšly tiskem, ovšem nepodařilo se mi zjistit, ve kterém roce tomu tak bylo. V každém případě je už na pohled patrné, že byl Koráb ovlivněn pražským prostředím malířů archových, tištěných betlémů, oblíbených především za první republiky. Tito tvůrci (jako třeba Körber) znázorňovali narození Krista velice realisticky, tedy v šatu a prostředí starověké Palestiny. Ovšem často byly tyto betlémy vytvořeny jako reklamní dárek k balení určitého zboží. Korábův betlém obsahuje 15 skupin figurek. Celkové dílo je pojata tak trochu symbolisticky, jelikož pravou část betlému tvoří zimní česká krajina s darovníky, pastýři a muzikanty v krojích, kdežto levá část znázorňuje oblast blízkého Východu se třemi králi a jejich doprovodem.

Posledním autorem, kterým se zde budu podrobněji zabývat, je Břetislav Beneš, o jehož papírovém betlému se zmiňuji na konci kapitoly Lidové betlémy v Litomyšli, v souvislosti s jeho umístěním v litomyšlském kostele. Tento tvůrce se narodil v Litomyšli roku 1936. Vyučil se prý malířem pokojů a truhlářem, ale v roce 1968 začal pracovat v JZD v Němčicích, kde také bydlel a v pozdější době zde také začal tvořit. Není mi známo, že by někdy zhotovil ještě nějaký jiný betlém, než ten již uvedený. Údajně ale občas maloval obrazy, převážně s tématem krajiny. Jesle, které vytvořil, patří podle mého názoru, co do rozsáhlosti díla, k těm z nejvýznamnějších v Litomyšli a především proto jsem si nemohl odpustit zmínit se zde o jeho tvůrci trochu podrobněji. Břetislav Beneš zemřel v Němčicích roku 1998¹²².

Už jen ze jmen, uvedených v minulých kapitolách, zaměřených na jednotlivé betlémy v Litomyšli, je patrné, že jsem se v této kapitole nezastavil u každého z litomyšlských betlemářů, působících v Litomyšli v 19. a 20. století, kteří by si to jistě zasloužili. Není tomu ale tak kvůli mé nevěli to provést. Jednoduše řečeno, nedopátral jsem se potřebných informací k těmto autorům a nemohu se tedy jimi na tomto místě podrobně zabývat. Připomeňme si proto alespoň taková jména, jako je Vorel, František Doseděl nebo třeba Eustach Podolský.

---

¹²² Vytlačil, Jaroslav, 4. 10. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

6 Jesličková výstava v Litomyšli

Nemohl jsem opominout věnovat jednu kapitolu nejspíše největší (a pokud ne největší, tak určitě jedné z největších) a hlavně historicky nejvýznamnější výstavě betlémů v Litomyšli.

Konala se od 7. 12. 1924 do 6. 1. 1925 v litomyšlském Lidovém domě, secesní budově s dvěma velkými a jedním malým sálem, které byly všechny zaplněny expozicí. Výstavu uspořádalo za přispění Lidové Akademie v Praze zvláštní domácí komitě s předsedou JUDr. Václavem Zelinkou, tehdy okresním soudcem v Litomyšli. „*O výstavu mimo jiné se nejvíce zasloužil p. Karel Sedlák, soukromník z Litomyšle, který za pomoci snaživého katol. dámského spolku, »Orla«, mládeže a mužů řídil technické práce ve výstavním sále. Korespondenci a agitační práci vedl p. Jar. Novák, obchodní příručí z Litomyšle, s domácími kněžími. Na okrese zájem o významnou kulturní akci budil vsdp. Václav Marek, biskupský vikář z Dolního Újezda s vikariátním kněžstvem, předseda okresní správní komise vldp. J. Dubec, farář z Trstenice, okrsk. starosta »Orla« p. učitel V. Peterka z Dolního Újezda, okr. org. katol. mládeže se svými funkcionáři, Antonín Doležal, předseda okres. org. lid. strany a jiní*“¹²³.

„*Výstavu pak zahájil a otevřel předseda komitě JUDr. Zelinka a vsdp. František Mimra, probošt v Litomyšli*“¹²⁴.

Podnět k této výstavě údajně vznikl na výstavě betlémů v Praze, uspořádané Lidovou Akademií v Praze, která prý toho času vyvolala na celém území Čech větší zájem o betlémy. Cílem výstavy bylo přiblížit jesličkovou tradici širším vrstvám, neboť kromě ústeckoorlických nebyly na Litomyšlsku žádné jiné betlémy v povědomí širšího společenského spektra¹²⁵. Podle pramenů výstava naprosto přesně ilustrovala mnou již zmíněný litomyšlský stav betlemářství. Promítly se zde všechny ovlivňující styly a na výstavě tak byly k zhlédnutí jak jesličky vyřezávané, tak malované na lepence. Musím ale zmínit také to, že výstava byla doplněna betlémy z jiných krajů a také, v té době tak oblíbenými, betlémy reklamními¹²⁶.

Na výstavě byly k zhlédnutí například tyto exponáty:

- Mechanický betlém Františka Stříteského z Třemešné, kde byl kladen velký důraz na biblické výjevy (např. vraždění neviňátek, útěk do Egypta a dokonce i vyhnání z ráje)
- dva malované betlémy Jarolíma Štantejského, které tehdy zapůjčili jeho synové Jeroným a Antonín
- vyřezávaný betlém Bedřicha Jandery, vyrobený roku 1923
- betlém Antonie Podolské, vyrobený roku 1838 v empirovém stylu (tento betlém je už zmíněný v kapitole Lidové betlémy v Litomyšli)

---

¹²³ *Jesličková výstava*, s. 6.

¹²⁴ *Tamtéž*, s. 6.

¹²⁵ *Tamtéž*, 1924, s. 7.

¹²⁶ *Větší firmy*, jako např.: Kolínská žitovka, Brandýská cikorka, Otta Rakovník, Mýdlo Eso, aj. vydávali především v době mezi světovými válkami své papírové, tištěné, betlémy na arších, v nichž z pravidla darovníci a tři králové přinášeli čerstvě narozenému spasiteli výrobky té, či oné vydávající firmy. Jednalo se tady o určitý typ reklamy, zakomponované do vánočních jesliček.

- betlém Jana Severy z různorodého materiálu (v němž se měly vyskytovat některé litomyšlské budovy)
- betlém dp. Dra Josefa Durka z Němčic sestavený též z různorodého materiálu
- jesličky prof. Kašpara Nekuta - barokní betlém neznámého autora
- jesličky hudebníka Antonína Mička, vyrobené v letech 1848-1883 z malovaného papíru, ovšem s plastickými budovami (zapůjčila M. Víšková z Litomyšle)
- betlém J. Vavřína, vyrobený z různorodého materiálu (především vyřezávané a papírové, malované figurky)
- betlém Čenka Nožky z Poličky - vyřezávaný, poličský betlém
- betlém p. Nováka z Netřebi, vyrobený z papíru a dřeva (autor byl údajně otec uvedeného vystavovatele)
- kostelní betlém ze Sloupnice z 19. stol, původem z České Třebové¹²⁷.

Dále pak byly vystaveny dřevěné vyřezávané jesličky Váslava Machty z Nových Hradů, betlém prof. Idy Langmajerové, dřevěný vyřezávaný betlém Václava Andrla, betlém A. Harychové sestavený z figurek různého původu, betlém J. Embachra z Litomyšle a dřevěný vyřezávaný betlém Františka Vašiny ze Sloupnice¹²⁸.

Uvádím ty betlémy, které se svým vznikem vztahují, a bohužel v mnohých případech už jen vztahovaly, k Litomyšli a jejímu okolí. Dále byly na výstavě předvedeny reliéfy a odrazy s výjevem narození Páně, samostatná Jezulátka a madony s Jezulátkem¹²⁹.

Bohužel, s výjimkou betlémů Podolských a Štantejského (zmíněných v kapitole 4) se mi žádný z výše uvedených betlémů nepodařilo vypátrat.

---

¹²⁷ *Jesličková výstava*, 1924, s. 10 – 13.

¹²⁸ Tamtéž, s. 14, 15.

¹²⁹ Tamtéž, s. 15, 16.

Závěr

V průběhu terénního sběru informací mi každé setkání s pamětníky, držiteli nebo správci exponátů rozšířilo směřování mé práce – novými souvislostmi a odkazy. Průběžně jsem získával další a další tipy na betlémy a tvůrce, ale také na jejich majitele. I když se velmi často jednalo o pouhé dohady, domněnky, předpoklady, všechny z nich jsem se snažil ověřit a mnohé byly završeny úspěšným dohledáním. S jistotou mohu tvrdit, že jsem v této práci zmapoval dvacet dva lidových a sedm kostelních betlémů z vymezené doby, tak, jak jsem je v práci uvedl. Na druhé straně zde zůstává lákavý úkol do budoucna - řadu z tipů se prozatím nepodařilo probádat, často z velmi prostých důvodů: betlém byl například někde uložen, momentální přístup k němu a jeho vlastní ohledání mi nebylo umožněno a žádné relevantní teoretické informace o něm mi nikdo nebyl schopen poskytnout. Dalším konkrétním důvodem byla zase např. „pout“ betlému po rodinných příslušnících a exponát se tak v danou chvíli ocitl zcela mimo můj dosah. Využití veškerých těchto námětů se stává metou, která svou časovou náročností přesahuje rámec této práce.

Co se týče dalšího, na začátku vymezeného, cíle, zabývat se i autory betlémů na Litomyšlsku, většinou se potvrdili moje výchozí předpoklady: do historie tvorby betlémů v Litomyšli a okolí nejvíce zasáhli betlemáři Jarolím Štantejský a Bedřich Jandera, kteří více méně potvrzují skutečnost, že litomyšlské betlémy nemají svůj vyhraněný styl a jsou nejvíce ovlivňovány mnou uvedenými okolními vlivy. Další, pro náš region méně významné tvůrce, jsem v průběhu bádání průběžně objevoval a snažil se o nich zjistit a napsat co nejvíce.

Dle výše uvedené časové působnosti autorů lze konstatovat, že nejsilnějšími vlivy zde byly ústeckoorlický a králický styl, z nichž první jmenovaný se zde prosazoval především v 18. století, zatímco ten druhý spíše v 19. století.

Pokládám-li si otázku, jakou měrou jsem se přiblížil svému vytýčenému cíli, musím si v odpovědi přiznat, že jsem na začátku očekával jednodušší cestu k získávání svých poznatků. Ale právě tato badatelská „krkolomnost“ je do jisté míry dobrodružstvím, které mě láká a dodává mi odvahu věnovat se historii betlemářství mého rodného kraje nadále. Netroufám si tvrdit, že jsem v otázce historie betlemářství vztahující se k našemu regionu zcela zaplnil „volné místo“, ale osměluji se říci, že jsem mu položil základy a předkládám první známý souhrnný materiál o problematice betlemářství Litomyšlska. Doufám, že alespoň malé, zainteresované, skupině lidí nepřijdou mé snahy zbytečné.

Seznam použitých pramenů a literatury

Prameny:

Výpovědi pamětníků

- Bartoš, Lubomír, 12. 2. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Beneš, František, vikář církve římskokatolické, 4. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Dolečková, Jitka, 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Dosedělová, Pavlína, 28. 12. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Flídr, Jan, Ing., 14. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Heyl, Oldřich, 12. 1. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Hepková, Jana, 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Hurych, Antonín, 3. 10. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Holub, Josef, 21. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Klimesš, René, Mgr., zástupce ředitele Regionálního muzea v Litomyšli, 6. 2. 2009.
Melša, Josef, 12. 2. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Novákoví, manželé ze Sloupnice. 1. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Nováková, Ludmila, 27. 1. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Pravnučka Jarolíma Štantejského, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Rejman, Jan, 22. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Slabá, Danuše, 11. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Štiková, Jarmila, 8. 2. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Vajrauch, František, 28. 12. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Vlasáková, Jiřina, 28. 12. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Vomáčková, Eva, 13. 1. 2010, psaný záznam výpovědi v držení autora.
Vytlačil, Jaroslav, 4. 10. 2009, psaný záznam výpovědi v držení autora.

Psané prameny

Memoriatien Buch der Phare Morašic (Pamětní kniha fary morašické založená v roce 1857)
Pamětní kniha újezdské farnosti od roku 1912, Lit. R, římskokatolická farnost Dolní Újezd
Státní okresní archiv Svitavy se sídlem v Litomyšli, fond Gymnázium Litomyšl, oddělení II, kniha č. 506 (maturitní protokol 1921).

Literatura:

ANDERLE, Bohumír, *Poličské betlémy a jejich tvůrci*, Polička, 2000
Betlémy a betlemáři : časopis Českého sdružení přátel betlémů ve Světové betlemářské federaci v Římě, České sdružení přátel betlémů, 1990-91-
Českořebovské betlémy, Česká Třebová, 1995

- FIKEJZ, Radoslav, VELEŠÍK, Vladimír, *Kronika města Svitavy*, Svitavy 2006,
- FROLEC, Václav a kolektiv. *Vánoce v české kultuře*, Praha, 1989
- HÁNOVÁ, Jiřina, VALENA, František, *Betlémy : české a moravské lidové betlémy a jejich tvůrci*, Praha, 2002
- JAROLÍM Štantejský, *katalog k výstavě Jarolím Štantejský – žák Josefa Führicha, Městské muzeum v Ústí nad Orlicí 17.6.1999 – 16.1.2000*, Ústí nad Orlicí, 1999
- Jarolím Štantejský : katalog k výstavě Jarolím Štantejský – žák Josefa Führicha, Městské muzeum v Ústí nad Orlicí*, 1999
- Jesličková výstava*, Litomyšl, 1924
- KORKISCH, Gustav, *Geschichte des schönengstgaues teil 2*, München 1975
- PAVLIŇÁK, Petr, PhDr. *Signatury českých a skolvenských výtvarných umělců*, Ostrava 1995
- REMEŠOVÁ, Věra, *České jesličky*, Praha, 1988
- SEKOTOVÁ, Věra, BROŽEK, Zdeněk, *Vánoce s betlémem : ústecké betlémy*, Ústí nad Orlicí, 1994
- ŠEBELA, Jan, ŠEBELA, Martin, *Z betlemářské tradice České Třebové*, Muzejní spolek Česká Třebová, 2006
- ŠPLÍCHAL, Václav, OTAVOVÁ, Marie. *Člověk a dřevo : v orlickém a podorlickém kraji*, Vamberk, 2004
- VACLÍK, Vladimír, *České betlémy*, Praha, 1994
- VACLÍK, Vladimír, *Co nevíte o betlémech : umění betlemářské*, Ústí nad Orlicí, 2003
- VACLÍK, Vladimír, *Encyklopedie betlémů*, Ústí nad Orlicí, 1999
- VACLÍK, Vladimír, *Kdo je kdo mezi betlemáři na konci 20. století*, Ústí nad Orlicí, 2000
- VACLÍK, Vladimír, *Lidové betlémy : v Čechách a na Moravě*, Praha, 1987
- [VALENA, František], *Tradice českých vánoc : 5. 12. 2000 – 13. 1. 2001*, Muzeum hlavního města Prahy, 2000
- VALŠÍKOVÁ, K., *Naše betlemy : o Betlémech a betlemářích z Poličky*, Praha, 1946
- Vánoce a betlémy v České Třebové*, Česká Třebová, 1991
- Veselík, Karel, *Malíř Josef Koráb zemřel*, in: *Zpravodaj vlastivědného kroužku [v Litomyšli]*, ročník II., číslo 4, 1967, s. 6.

Internetové stránky

- <http://www.litomyslsko.cz/mainpage.asp?place=1&area=1>, 20.11.2008
- http://sigma.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-a&local_base=cnb, 20.11.2008
- http://sigma.nkp.cz/F/?func=file&file_name=find-b&local_base=skc, 20.11.2008
- <http://cs.wikipedia.org/wiki/IHS>, 23. 2. 2009
- <http://cs.wikipedia.org/wiki/Speci%C3%A1ln%C3%AD:Search?search=kostn%C3%AD+kl%C3%ADh&fulltext=Hledat>, 23. 2. 2009